

ОДИЛ
ЁҶУВОВ

ДИЁНАТ

«XX АСР ЎЗБЕК РОМАНИ»

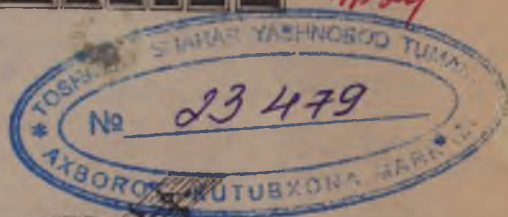
821.512.133

Б 93

XX АСР ЎЗБЕК РОМАНИ

ОДИЛ
ЁҚУВОВ

ДИЁНАТ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1998

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Ислом ШОҒУЛОМОВ (ҳайъат раиси), Бобур АЛИМОВ (ҳайъат раисининг ўринбосари), Музаффар А'ЛАМОВ, Саид АҲМАД, Аҳрор АҲМЕДОВ, Машраб БОБОЕВ, Наим КАРИМОВ, Тоҳир МАЛИК, Омон МУХТОР, Умарали НОРМАТОВ, Анвар ОБИДЖОНОВ, Шухрат РИЗАЕВ, Носир ФОЗИЛОВ, Шукур ХОЛМИРЗАЕВ, Барнобек ЭШПҲЛАТОВ (ҳайъат котиби), Бегали ҚОСИМОВ, Ўткир ҲОШИМОВ.

Масъул муҳаррир АҲМАД ОТАБОЙ

БИРИНЧИ ҚИСМ

БИРИНЧИ БОБ

1

Отақузи миллионер раисларга хос виқор ва дабдаба билан қўққисдан «бостириб» келди. Домла Шомуродов машина овозини эшитиб йўтала-йўтала кўчага чиққанида дарвоза олдида бири оқ, бири ҳаворанг иккита «Волга» қатор турарди. Кетма-кет «Газик» келиб тўхтади.

Оқ «Волга»дан олдин Отақўзи, унинг кетидан қотмадан келган, юзи офтобда қорайиб кетган хушбичим бир одам, ҳаворанг «Волга»дан эса Отақўзининг қизи Тоҳира тушди. Калтагина ҳаворанг кўйлак кийган но-зиккина Тоҳира, гўё «пир» этиб қафасдан учиб чиққан муъжазгина кўк қушчадек, машинадан «лип» этиб, енгилгина сакраб тушди.

Отақўзи пешонасига дўндириб қўндирган янги чуст дўпписини тўғрилаб, новча, келишган сахт-сумбатини сал тебратиб бориб, домла Шомуродов билан кўришди.

— Бардаммисиз, тога? Аямлар яхшимилар?.. Қани, танишиб қўйинг: Аброр Шукуров, янги раҳбаримиз. Ёш, лекин ишчан, принципиал раҳбар...

Шукуров Отақўзининг уринсизроқ мақтовидан хижолат чеқдими ё боши хумдек бу бақувват чолнинг савлати босдими, ийманиброқ кўришди.

— Яхшимисиз, Нормурод Шомуродович... Танишганимдан беҳад хурсандман. Сиз тўғрингизда кўп эшитганман...

— Раҳмат, болам, раҳмат... — Нормурод ота Тоҳирани аста қучиб, елкасига шалоладай қуйилган қоп-қора калта сочларини силади-да, яна меҳмонга юзланди. — Қани, ичкарига... марҳамат, ўртоқ Шукуров...

Эскироқ йўл-йўл пижамасининг кенглигиданми, у жуда бақувват, миқти кўринар, ялтироқ, катта боши, айниқса дўнг пешонаси уни суратлардаги қадимги юнон файласуфларига ўхшатар, йирик гўштор бурни эса ёноқлари туртиб чиққан кенг юзига шиддатли бир ифода бахш этар эди.

Меҳмонлар ичкарига киришаркан, «Газик»нинг шофёри Отақўзининг орқасидан бориб:

— Хўжайин! — деб чақирди.

Отақузи тўхтаб, қовогини уйди.

— Неча марта айтдим сенга, «хўжайин» дема деб!

— Узр, Отақузи ака! — шофёр қизариб, пешонасини ишқади. — Юкларни нима қилай?

— Юкларни... бир қути бодринг, бир қути помидорни шу ерга туширасан. Қолганини айтган жойимга элтасан. Рўйхат бўйича, уқдингми?

Отақузи қизгиш брезент этиклари билан ерни гурс-гурс босиб, ичкарига кирди. Каттагина чор бурчак ҳовлининг тўрида бир маҳаллар анча ҳашаматли қилиб қурилган, ҳозир эса бўёқлари хиралишиб, деворларининг баъзи жойларида ганч сувоқлари кўчиб тушган дангиллама уй қад кўтарганди. Айвонда эгнига кўк шойи кўйлак, оёгига қошиқдеккина кавуш кийган, бошига оҳори тўкилмаган оппоқ дока рўмол ўраган, кўзлари теграсига сурма тортган нозик-нимжонгина бир кампир шоша-пиша кўрпача ёзмоқда эди.

Нормурод Шомуродов, худди азиз меҳмонини қаёққа ўтқазишни билмаган одамдай:

— Қани, марҳамат, ўртоқ Шукуров, — деди, куймаланиб. — Юқори ўтсинлар, бемалол...

Кампир эса сурма тортилган кўзларини ерга тикиб, гўё ёш келинчақдай қўлларини кўксига қўйиб:

— Ассалом! — деб бошини эгди, сўнг пилдираб бориб, айвонга чиққан Тоҳиранинг у юзи, бу юзидан чўлп-чўлп ўпди.

— Вой, бўйгинангдан айланиб кетай сени. Согинтириб қўйдинг-ку, аяжонингни!

Чол-кампирнинг сертакаллуф хатти-ҳаракатларидан хижолат чеккан Шукуров юқорига ўтмоқчи эди, ҳовлига кириб келган Отақузи:

— Шошманг, шошманг, — деб уни тўхтатди. — Мен бу кишига кутубхонангизни кўрсатмоқчи эдим, тоға. Майлими?

— Бемалол, бемалол, — деди домла шошқалоқлик билан. — Ўзинг бошла, мен ҳозир кираман...

Отақузи этигини гарчиллатиб айвонга чиқди, ундан торгина даҳлизга ўтиб, чап қўлдаги эшикни очди.

Эни камида беш, бўйи олти метр келадиган бу кенг, ёруғ хона чиндан ҳам кутубхонага ўхшар, унинг тўрт томонидаги нақшинкор жавонлар китобга лиқ тўла эди. Китоблар жавонларгина эмас, ўртадаги стол, стуллар, қандайдир қутичалар ва ҳатто дераза токчаларида ҳам уйилиб ётарди!..

Эшикнинг икки томонидаги жавонлардан бирига «Илмий техника адабиёти» деб ёзилган, тепасига «Та-

рих ва фалсафа» деб ёзилган иккита катта жавонда замонавий асарлардан ташқари, эски араб ёзувидаги китоблар ҳам анча бор, қолган жавонларнинг ҳаммаси бадий адабиёт билан тўлган, рус ва жаҳон классикларининг кўп жилдли асарлари қимматбаҳо муқоваларини кўз-кўз қилиб ярқираб турарди.

— Бу фақат бир қисми! — деди Отақўзи, худди бу китобларни ўзи тўплагандай гурур билан. — Нариги хоналарда яна шунча китоб бор. Қани, ўтиринг, битта гап бор сизга...

Шукуров Отақўзи кўрсатган стулга омонатгина ўтираркан, ҳамон китоблардан кўзини узолмай:

— Бу киши... асли техника фанлари бўйича-ку, а? — деб сўради.

— Ҳа. Асли сув бўйича биринчи олимлардан. Аммо мадраса кўрган эски зиёлилардан эмасми, қизиқмаган илми йўқ...

— Мадраса кўрганларми?

— Ҳа... Э, бу кишини тирик тарих деса бўлади! Шу Тошкентда, Бешогоч даҳасидаги машҳур Маъдихон эшон мадрасасида таҳсил кўрганлар. Кейин оқпошшо — герман уруши бошланиб, қишлоқда дўкондорлик қилган оталари «синганлар»-у, бу киши бир кундаёқ мулламирқуруқ муллаваччага айланиб, мардикорликка кетганлар. Мардикорликдан большевик бўлиб қайтиб, қишлоқда қулоқларнинг додини берганлар, кейин Москвага ўқишга кетиб биринчи сув инженери бўлиб қайтганлар.

— Ёшлари нечада?

— Нариги асрнинг тўқсон олтинчи йили тугилганман дейдилар. Ҳозир етмиш тўртинчи йил бўлса... етмиш олти-етмиш еттида бўладиларми?

— Лекин ҳалиям бақувват кўринадилар.

— Тўтри-ю, бироқ кексалик кексалигини қияпти. Кейинги пайтларда тез-тез касалга чалинадиган бўп қолдилар.

— Шунақами? — деди Шукуров, жавондаги китоблардан биттасини олиб варақларкан.

— Энди гап бундай, — Отақўзи катта қорамтир кафтини Шукуровнинг елкасига қўйди. — Бу киши кўпдан бери бир нарсани ният қилиб юриптилар. Шу кутубхонамни олиб, қишлоққа кўчиб борсам дейдилар. Ўз қўлим билан ёшларга китоб тарқатиб, нима десам бўлади, зиё сочиб ўтирсам дейдилар...

— Жуда соз-да! — Шукуровнинг ўйчан қўйкўзлари

аллақандай чақнаб кетди. — Савоб иш! Ёрдам бериш керак!.. Ҳали ишлайдиларми ўзлари?

— Э, ўзларига қолса ҳалиям бўлса қўл қовуштириб утирмоқчи эмаслар. Шу ёшларига қарамасдан бултур Орол денгизидан Обь дарёсигача машинада айланиб келдилар. Мана! — Отақўзи этигини гарчиллатиб, тўрда турган эски катта стол томон юрди. Столга ёпилган дастурхондай катта харита сатҳида тепадан пастга, Обь дарёсидан Ўрта Осиёга қараб тортилган йўгон қизил чизиқ кўзга чалинар, харитада илон изидай ўрмалаган бу чизиқ — бўлгуси канал йўли эди. Шукуров тирсагини столга тираб, бу гаройиб чизиқларга суқ билан тикиларкан, унинг эътиборини харитани тўлдириб юборган савол аломатлари, худди қаҳр билан қоқилган қозикдай гўдаийиб турган ундов белгилари тортди. Белгилар атрофида эса арабча ёзилган майда ёзувлар гўё чумоли изидай жимир-жимир қиларди.

— Ие, Шимол дарёларини Ўрта Осиёга буриш муаммолари билан шугулланарканлар-да бу киши?

— Э, шугулланмаган муаммоси йўқ бу кишининг! — деди Отақўзи.

— Оламшумул масала! — Шукуровнинг кўзлари ҳайратга тушган ёш боланинг кўзларидай порлаб кетди. — Бизни қайната ҳам шугулланияптилар бу иш билан!

— Воҳид акамларми? — Отақўзининг лабларида бир зум шўх табассум милт этди-ю, дарҳол сўнди. — Эшитганман.

— Ҳмм... Лекин бунақа экан, нега қишлоққа кўчиб ўтмоқчилар бу киши?

— Нима десам бўлади? Авваламбор, назариячи олим сифатида ёзипган китобларини қишлоқда туриб ёзаверсалар ҳам бўлади. Лозим бўлганда кеп-кетиб турадилар. Нега десангиз... феълиям чатоғроқ чолнинг. Гап келганда отасиниям аямайдиганлардан бу киши! — кулди Отақўзи. — Хуллас калом, қишлоққа борганлари маъқул. Чунки... чол-кампир жуда ёлғизланиб қолишган бу ерда. Кўриб турибсиз-ку, келганимизга ёш боладай қувониб кетишди...

— Фарзандлари йўқми?

— Йўқ. Ёлғиз ўғиллари бор эди, Жаббор деган. Қирқ учинчи йили урушда ҳалок бўлган. Балки эшитгандирсиз, Қаҳрамон бўлган...

Отақўзи катта ёзув столидаги рамкали суратга имо қилди. Суратда елкаларига офицерлик поғони

тақилган, озгинлигидан лунжлари ичига ботиб кетган, бурни узун, қоп-қора бир йигит ҳоргингина жилмайиб турарди.

— Ҳа, ажойиб йигит эди! — деди Отақўзи хўрсиниб. — Темир йўл институтининг учинчи курсида ўқирди. Ёз бўлса қишлоққа борарди. Ов милтиги бўларди. Қуш овларди. Биз «Жаббор ака, Жаббор ака» деб, у кишининг кетидан югуриб юрардик. Ҳалиги... Фазилатхон бор-ку, биздаги клуб мудир. Тунов куни кўрдингиз-ку. Ушани севарди... Ёшлигида жа офатижон бир нарса эди-да уям!

— Шунақами?

— Ҳа, жа бошқача эди! — деди Отақўзи мийигида кулимсираб. — У ҳам, Фазилатхонни айтаман, Тошкентда, қизлар билим юртида ўқирди. Ёзда қишлоққа борганларида камина... (у маҳалда мен ўн уч-ўн тўрт яшар бола эдим!) уларга почтачилик қилардим!.. Э, жуда галати ишлар бўлган! — Ёшлик эсдаликларидан ҳаяжонга тушган Отақўзи тўсатдан кўзлари чақнаб, ўрнидан туриб кетди. — Бир катта одам бор, Жамол Бўрибоев деган. Э, сиз ҳам танийсиз уни! Тунов куни даштда кўришдингиз-ку?

— «Қишлоқтехника» вакилини айтяпсизми?

— Вакил эмас, бошқарма бошлиги у! Унгача вазир муовини бўлган бу одам. Уруш йиллари ижроком раиси эди бизда!.. Жаббор акамлар урушдалар. Фазилатхон ўқишдан қайтиб бориб ўқитувчилик қиларди. Кўз олдингизга келтиринг-а, ўн гулидан бир гули очилмаган бир малак...

— Масала равшан... — Шукуров афти буришиб ўрнидан туриб кетди. — Уёгини айтмасангиз ҳам бўлади...

— Йўқ! — кулди Отақўзи. — Энг қизиги энди келади! Хуллас калом, бу одам у қилиб-бу қилиб, Фазилатхонди атрофида гиргиттон бўлиб, ахийри уни қўлига қўндириб олди. Аммо-лекин Жаббор акам ҳам худо деган йигит экан, бу орада Қаҳрамон бўлиб, отпусмага кеп қолса бўладими? Келиб бўлган гапларни эшитади-ю, бир кун кечаси Жамол Бўрибоевнинг кетидан пойлаб бориб... шартта отади!

— Йўг-э! Рост гапми?

— Қизиқмисиз? Нима, ёлгон айтаманми ман? Аммо уям, Бўрибоевни айтаман, бахти бор экан, ўзини деразадан ташлаб қочади. Ўқ тегмай қолади...

— Ё тавба! — деди Шукуров, кўзлари ёниб. — Таппа-тахт кино-ку! Охири нима бўлди?

— Охири... Охири шундай бўлдики, бу гаплардан кейин Бурибоев ҳам урушга кетишга мажбур бўлди. Нега десангиз... — Отақузи айтмайдиган гапни айтиб қўйиб, нима қилишини билмай қолган одамдай чайналиб, пешонасини ишқади. — Жаббор акам юқориларга хат ёзади. Хати вилоят раҳбарияти йиғилишида кўрилади. Шунда бу одам ҳам, Бурибоевни айтаман, мардона бир иш қилади. Агар мен Фазилатхонга муҳаббат қўйиб гуноҳ қилган бўлсам урушга юборинглар, гуноҳимни қоним билан юваман, деб илтимос қилади.

— Илтимоси қабул қилинади?

— Қабул қилинади.

— Жаббор акангиз фронтда ҳалок бўлади?

— Ҳалок бўлади.

— Бу одам қаҳрамон бўлиб қайтиб келади?

— Қаҳрамон бўлмасаям Берлингача борган. Икки марта ярадор бўлган! — деди Отақузи. — Мен ҳам унинг бу қилмишларини хушламайман-у, аммо-лекин фронтда иш кўрсатган бўлса керакки, урушдан кўкси тўла орден-медаллар билан қайтиб келди...

— Ҳм. — Абдор Шукорович чуқур хўрсиниб, столадаги суратга узоқ тикилиб турди-да, бир-бир босиб деразанинг олдида борди. — Ҳа, мураккаб нарса экан-да бу турмуш...

— Э, мураккаб дейсиз-қўясизми? — деди Отақузи. У ўрнидан туриб, ёпиқ эшикни яна бир тортиб қўйди, негадир овозини пасайтириб: — Энди гапнинг «берди»сини эшитинг! — деди. — Мана шу Фазилатхон билан... Худо ҳақи, мен уни ёмон деёлмайман! Тақдир ҳукмига бир нима деб бўлмас экан!.. Охир-оқибат мана шу Фазилатхон билан... Охир-оқибат мана шу Фазилатхон билан қуда бўляпмиз, Абдор Шукорович!

— Э, шунақами? — деди Шукоров, нима тўғрисидадир ўйлашда давом этиб.

— Яна қанақа қуда денг? Қарши қуда! Ҳалиги Тоҳира деган қизимиз унинг ўғлига кўнгил қўйипти. Биздан катта ўғил, диссертация ёқлаяпган мана шу ўғлимиз Ҳайдар унинг қизи Латофатхонни истаб қопти! Хаёлда йўқ нарсалар! Ёшлар ўзлари топишгандан кейин бир нима деб бўлмас экан. Аммо чол нима деркин? Шунга ҳайронман, Абдор Шукорович?

Отақузи чуқур тин олиб, хонани бир айланиб чиқди. У ҳозиргина кўчада учраган Латофатни эслади. «Волга»лар университет яқинидаги катта йўлда «учиб»

кетаётган эди, тўсатдан олдинги машина тўхтади-ю, эшиги очилиб, Тоҳира сакраб ерга тушди. Орқадаги машинада ўтирган Отақўзи: «Ҳой, қизим», деганча бўлмади, Тоҳира: «Латофат!» деб қичқирди-да, йўл ёқасидаги хиёбон томон югурди. Ёш мажнунтоллар ўсган бу хиёбон бўйлаб... Отақўзининг бўлгуси келини Латофат кетмоқда, қиз ёлғиз эмас, ёнида... сочлари шоирона тўзгиган, ўзи ҳодадай узун ва қотма, занжидай қоп-қора бир йигит борарди. Латофатни кўрганда Отақўзининг миясида: «Фазилат!» деган фикр чақмоқдай чақнади. Ҳақиқатан ҳам, майин қўнғир сочларини баланд қилиб турмаклаб олган бу хушбичим қиз қуйиб қўйгандек онаси, ўша, урушдан аввал қишлоқ йигитларининг юракларини жаз-жаз ўртаган ёш Фазилатнинг ўзгинаси эди! Ўша катта-катта, сал гамгин, серкиприк кўзлар, ўша ипақдай майин, қоп-қора қошлар, ўша, қараган кишини яна бир қарашга мажбур этадиган, ҳаёсизларча гўзал, тиниқ чехра! Фақат эғнидаги кийими урушдан аввал Фазилат кийган кийимларга ўхшамас, устида хипча белини маҳкам қучиб турган оддийгина чит кўйлак, оёғида пошнаси баланд, тўнғиз тумшуқ оқ туфли. Узун чиройли оёқлари, ялангоч қўллари офтоб тегмагандай оппоқ.

Эҳтимол, бўлгуси келини ўз онасига, ёшлиқдаги Фазилатга жуда ўхшаб кетгани учундир, эҳтимол, ёнида ана у ходасимон занжисифат эркак кетаётгани учундир: «Бу нозанин онасига ўхшаб роса ўйин кўрсатмаса эди ҳали!» деган нотинч фикр — бу ўй кўпдан бери миясидан чиқмас эди, — Отақўзининг кўнглини қаттиқ гаш қилди.

— О ёшлар, ёшлар! — деди у хўрсиниб, — айтган гапга киришмайди, ўз билганларидан қолишмайди!

Шукуров яна индамади. У столга энгашганича, қизил ва кўк чизиқларга, савол ва ундов аломатларига тўлиб кетган харитага тикилиб ўтирар, офтобда «пишган» қорача юзи, сал қисилган қўйкўзларига чуқур ўйчанлик чўкканди. Отақўзи ногаҳон ўйга чўмган туман раҳбарининг чехрасидаги ўзгаришларни зимдан кузатаркан:

«Тагин ўша-ўша гўллингига бориб, ҳамма сир-ас-рорингни валдираб қўйдингми? — деди, ичида ўзидан ранжиб. — Оғзига кучи етмаган хотиндан бешбаттар вайсадинг... Янги раҳбар, кўнглинг тозалигини қаёқдан билади? Катта одам билан қуда бўламан деб, туғишган тоғасини ўкситишдан ҳам тоймапти-да, демайдими? Худо бўй бериб, ақл бермаган галварс! Ёшинг эллик-

ка қараб кетяпти-ю, ҳалиям омилигинг қолмади-қолмади-да!»

Шукуровнинг туманга келганига ҳали бир ой ҳам бўлмади. Тўғри Москвадан, ўқишдан келган бу ёш, камгап одам аввалги туман раҳбарига, туманда кўп йиллар ишлаган, ҳамма ўрганиб қолган, лекин сунгги пайтларда жиддий хатоларга йўл қўйиб, ишдан олинган олдинги раҳбарга мутлақо ўхшамас эди. Аввалги раҳбар ҳамма колхоз раислари билан апоқ-чапоқ, дилкаш, бир қоп ёнгоқдай шалдир-шулдир одам эди. У колхозларга тез-тез чиқиб турар, оёғида кирза этик, бошида похол шляпа, далаларни айланиб, пахта илмидан ёшу қари ҳаммага сабоқ бериб юрарди. Рост, баъзан дала айланиб юрган пайтларида раисларга ўз кучини кўрсатиб қўйишни, «қўллари қадоқ» пахтакорлар олдида бақириб-чақиришни, айниқса, бюро мажлисларида ўринларидан тургазиб қўйиб, чапаниларча сўкиб кетишни яхши кўрарди. Бироқ унинг бу одатларига ҳамма кўникиб кетган, чунки бюрода сўкса, бюродан кейин чақириб олиб аския қилар ё дашном еган раис билан бир машинага ўтириб колхозга жўнар: тўғри боққа бориб, бирга чақчақлашишни, тўқайларда ов қилишни яхши кўрар, хуллас, у ҳаммага, ҳамма унга ўрганиб қолган, кўнглида кири йўқ соддадил одам эди.

Шукуров унинг тамом тескарисини! Аввалги раҳбар қанчалик сергап, сершовқин, дали-гули бўлса, бу шунчалик камгап, камсуқум, аввалги раҳбарнинг ичидагиси сиртида бўлса, бу аксинча, ичимдагини топ, дейдиган хилидан. Туманга ишга келганига бир ой бўпти, ҳали бирорта раисни «ўртага солгани», ўрнидан тургазиб қўйиб, дашном бергани йўқ. Аммо бирорта раиснинг боғида меҳмон ҳам бўлмади. Далаларни айланади, кўради, одамлар билан суҳбатлашади-ю, машинасига ўтириб, жўнаб қолади. Боғда, ҳовуз бўйларидаги шинам шийпонларга ёзилган дастурхонлар ёзилганича, беш юдузли олий нав коньяклар очилганича, сўйилган бўрдоқилар сўйилганича қолиб кетяпти!.. Илгариги раҳбарнинг аёвсиз дашномларидан кейин зиёфатлардаги дилкашликларига, чапаниларча аскияларига ўрганиб қолган раислар янги раҳбарнинг бу қилиқларидан анча ташвишда. Ҳали-ҳозирча ҳеч бир раис унинг кўнглига йўл тополгани йўқ, бир дастурхон атрофида ўтириб, чақчақлаша олгани йўқ, кўплар тўсатдан пайдо бўлган бу жумбоқни ечолмай аросатда! Шунинг учун ҳам кеча тўсатдан

туман раҳбариятига чақиришиб қолишганда Отақўзи хиёл ҳадиксираган, чунки туманда Оқсоқол деб ном чиқарган кекса бир раис унинг устидан арз қилганини эшитган эди. Арзга сабаб, бундан бир ой аввал Отақўзи вилоятдаги мрамартош комбинати билан гаплашиб, қишлоқда қурилаётган катта ёдгорлик учун беш-олти машина мрамар олганди. Оқсоқол бу мрамарлар аслида менга тегишли эди, Отақўзи комбинат раҳбарларини қўлга олиб, мрамарни ўмариб кетди, деб даъво қилибди. Оқсоқолнинг гапида жон бор эди, шунинг учун ҳам Отақўзи бир оз хавотирланган эди, йўқ, Шукуров бу мрамарнинг ёдгорлик учун ишлатилаётганини эшитиб, «ишни ёпиб қўя қолинглар», деб буйруқ берди. Энг муҳими, кечаги суҳбат пайтида Отақўзи икки нарсани, биринчидан, Шукуровнинг Нормурод ота тўғрисида эшитганини ва ҳатто, бир кўрсам, деб юрганини, иккинчидан, у профессор Воҳид Миробидовга куёв бўлишини билиб олди.

Воҳид Миробидов ўғли Ҳайдарнинг илмий раҳбари. Отақўзи уни яхши билади, ҳатто борди-келдилари ҳам бор. Лекин тоғаси билан Воҳид Миробидов носоз, шунчалик носозки, Ҳайдар Миробидовга шогирд бўлганидан кейин домла Отақўзи билан анча-гача ҳатто гаплашмай юрди. Шу сабабдан Отақўзи аввал бир оз чўчиган, Миробидов, куёвига чолни ёмонламаганмикин, деб ҳадиксираган эди. Йўқ, Шукуров қайнатасини тилга олмади. У отанинг сув муаммолари тўғрисидаги қайси бир китобини ўқиб ниҳоятда мамнун бўлган экан, шуни айтди.

Отақўзи туман раҳбариятига ўғли Ҳайдарнинг ҳимоясига бориб-келиш учун рухсат сўрагани борган эди, Шукуров ҳам Тошкентга тушмоқчи бўлиб ўтирган экан, бирга кетишди. Йўлда тоғаси билан таништириб қўйишни таклиф қилган эди, Шукуров ҳам кўнди-қолди. Шу-шу Отақўзи очилиб кетиб, мана, ўринли-ўринсиз кўп гапларни гапириб юборди...

Аброр Шукурович харитадан кўзини узиб:

— Ҳа, албатта, — деди ўйчан товушда. — Бунақа экан, отанинг кўнгли огришиям мумкин...

— Тўғри. Аммо мен нима қилай, ўртоқ Шукуров? Ёшлар ўзлари топишган бўлса...

— Мен сизни айблаётганим йўқ... — Шукуров аста хўрсиниб қўйди. — Домла кўпни кўрган одам, балки тушунар... Улар, Бўрибоев билан Фазилатхонни айтаман, ажраб кетишганми ё...

— Э, қачонлар ажрашиб кетишган! Урушдан ке-

йин уч-турт йил муроса қилишдими, йўқми, кейин ажрашиб кетишган.

— Фарзандлари билан иноқми?

— Ўгли Қодиржон, яъни бизди бўлажак куёв — тузук, отаси билан борди-келдиси бор. Қизи Латофат... отасини кўп хушламайди деб эшитаман...

Отақўзининг гапи оғзида қолди, эшик очилиб, Нормурод Шомуродов кирди.

— Сенга нима бўлди, жиян? Чой совуб қолди-ку уёқда! — Домла ялтироқ бошини силаб, Шукуровга юзланди. — Қани, марҳамат қилсинлар, ўртоқ Шукуров, марҳамат қилсинлар...

2

Баланд ишком тагида столга дастурхон ёзилган, ўртада электр самовар шарақлаб қайнаб турарди. Стол атрофида куймаланиб юрган кампир меҳмонни кўриб, яна боягидай қўлини кўксига қўйди.

— Келинг, айланай... Анча бўлди, дом-дараксиз кетдингиз, Қўзижон?.. Келиним Олияхон яхши юрибдиларми? Бўталоқларим қалай? Бирам согиндим, бирам согиндимки...

— Соғинсангиз опкетаман, — деди Отақўзи. — Агар тоғам кўчишни пайсалга соладиган бўлсалар... Ё ўзлари қолсинлар, ё бошқа бир кампир топиб олсинлар! Сизни опкетаман, аяжон.

— Кошкийди, — деди ая мулойимгина кулиб.

— Шу гапингизда турасизми? Кампир топилса тоғамларни ташлаб кетаверасизми?

Ая кўзлари мўлтираб, домлага қаради. Отақўзининг ҳазилига ҳазил билан жавоб бергиси келди-ю, лекин бирдан овози ўзгариб:

— Қўйинг, — деди. — Чолим бечорани ташлаб қаёққа ҳам бораман? Энди нима бўлсаям бирга бўлайлик.

Кампирнинг бу сўзларида, сурма тортилган кўзларининг мулойим жавдирашида, кулчадеккина юмалоқ юзида ҳам чексиз меҳр, ҳам қандайдир нозик ички бир дард, кўп йиллар бирга бўлиб, бир-бирига суяниб қолган кексалардагина бўладиган сал ғамгин бир аломат бор эди. Аброр Шукуров юраги «шиғ» этиб, домла Шомуродовга қаради, гапни бошқа томонга буриш учун:

— Жуда ажойиб китоблар йигибсиз, — деди. — Айтмоқчи, камина Қарши чўлида ишлаб юрган пайт-

ларимда Мирзачул тугрисида бир китобингизни уқигандим. Ушанда бир нарса мени жуда ҳайратга солганди...

— Хўш? Хўш?

— Наҳот, Мирзачўлни ўзлаштириш тугрисидаги машҳур декрет ўттиз еттинчи йилгача номаълум бўлган?

— Нега ажабланасиз?

— Бу ҳужжатни сиз топганмисиз?

— Йўқ, ҳужжат, яъни Декрет ўзи бўлган-у, лекин биз ўша пайтларда ёш эдик, кўп нарсадан беҳабар эдик. Масала шундаки, агар уша Декрет бўлмаганда... эҳтимол, каминанинг ҳоли вой бўлармиди...

— Нега?

— Негаки, уша пайтларда ўзларини ўта пок қилиб курсатмоқчи бўлган баъзи одамлар, Мирзачўлни ўзлаштириш керак, деган каминага ўхшаган кишиларни душманга чиқариб қўйишларига оз қолган!..

Шукуров бутун гавдаси билан олдинга талпиниб:

— Йўг-э! — деб юборди.

— Албатта, бу гаплар ҳозир сизга жуда гайритабиий туюлади. Аммо ўттизинчи йилларнинг охиридаги баъзи газеталарни варақлаб кўринг. Каминага қарши қилич ялангочлаб чиққан мақолаларни уқиш бахтига муяссар бўласиз...

— Сизда бордир бу мақолалар?

— Йўқ, — домла Шомуродовнинг овози кутилмаган бир қаҳр билан янграб кетди. — Мен унақа... фисқу фужур гапларни йиғиб юрадиган одатим йўқ!

Гап ким устида бораётганини билган Отақўзи беихтиёр ўрнида қўзғалиб қўйди, хаёлидан: «Чол тушмагур... ҳозир исминиям айтиб юбормаса эди!» деган фикр ўтди.

Аброр Шукурович негадир ранги ўчиб:

— Ҳозир борми ўша одамлар? — деб сўради.

— Бор, — домланинг лабларига истеҳзоли кулги югурди. — Мана, жияним билади...

Шукуров ялт этиб Отақўзига қаради. Отақўзи нима дейишини билмай:

— Қўйинг шу гапларни, тога, — деди. — Ўтган ишга саловат...

— Мен ҳам ўтган ишни қўзгатмоқчи эмасман! Ўртоқ Шукуров сўраганларидан кейин айтяпман-да! — Домла жиянига бир ўқрайиб қаради-да, Аброр Шукуровичга юзланди. — Китобга қизиқар экансиз, мен сизга битта китоб бераман. Унда жуда долзарб масала, химия масаласи кўтарилган. Ўқиб қўйинг!

— Ҳа, ҳамманиям ташвишга соляпти бу муаммо, — деди Шукуров пешонасини ишқаб.

— Ҳаммани дейсизми? Билмадим, мана менинг жияним, машҳур колхоз раиси, ҳар йили беҳисоб дори ишлатади, лекин бунинг оқибатлари нима бўлади — буни ўйлаяптими, йўқми, билмайман.

Эҳтимол, тоғаси бу гапни янги раҳбарнинг олдида айтгани учундир, Отақўзига жуда огир тегди, унинг кўзлари қисилиб, жағ пайлари туртиб чиқди.

— Бу масала... сиз ўйлагандан минг чандон чигалроқ, тоға! — деди у ва Шукуровнинг синовчан тикилиб қолганини кўриб беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Мен сенга мураккаб эмас дедимми? Мураккаб бўлгани учун ҳамма ташвишда деяпман-да! — деди домла, титраган қўллари билан дастурхонни тузатган бўлиб. — Қани юринг, ўртоқ Шукуров, ҳалиги китобни берай. Машҳур бир биологнинг китоби. Яқинда Москвада нашр этилган!

Домла билан Шукуров тавозе билан бир-бирига йўл беришиб, уйга кириб кетишди.

Отақўзи жойидан жилмади, чойи совуб қолган пиёлани қўлида айлантирганича ўйга толди. У ҳозир ўзидан ҳам, тоғасидан ҳам норози эди. У янги туман раҳбарининг олдида ўзини ёш боладай тутиб, огзига кучи етмаган хотиндай, хўп вайсади, гўё хушомад қилаётгандай бўлди. Йўқ, Отақўзи ҳеч қачон, ҳеч кимга хушомад қилган эмас! Бугун унга бир нима бўлди. Ҳадеб қош қўяман деб кўз чиқаряпти! Тоғаси бўлса... уни ҳар гапида бир кесатиб баттар ерга уряпти! Бу ҳам майли, энг огир гап олдинда турибди ҳали! У ҳали тоғаси билан эртага бўладиган маросим тўғрисида, Воҳид Миробидов раҳбарлигида ўтадиган ҳимоя тўғрисида гаплашиши керак. Агар чол инсофга келиб, илгариги қаҳридан тушган бўлса... унда Отақўзи тўйдан гап очади, тушмаган бўлса нима қилишини ўзи ҳам билмайди!

Ошхонадан ая чиқди.

— Овқат тайёр, сузаверайми?

— Шошманг, чиқишсин булар. Келинг, бирпас дамингизни олинг...

Кампир оҳиста юриб келиб, стулга омонатгина ўтирди, сурма тортилган мулойим кўзлари жавдираб Отақўзига тикилди.

— Ҳайдаржонни зашчитасига келдингизми? — кампир «зашчита», «диссертация», «фан кандидати» деган сўзларни Отақўзидан ҳам яхшироқ биларди.

— Зашчита бўлади деб ким айтди? Тоҳирадани
ошишдингизми?

— Ҳайдаржон ўзи келди...

— Э, шунақами? — деди Отақўзи бирдан енгил
тортиб. — Тоғам нима дедилар?..

Гулсара ая жавдираб турган дардли кўзларини ерга
тиқди, кўк шойи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир
кўтарилиб тушди.

— Билмасам... тоғангизни биласиз-ку, Қўзижон!..—
деди секин хўрсиниб.

«Тагин ўша Миробидов! Қачон тугаркин бу бемаъ-
ни рақобат? Икки ўртада ўғлим панд емаса эди!..
Қойилман бунақа тоғага!»

Отақўзи тоғасининг феъл-атворини яхши биларди.
Тоғаси Нормурад Шомуродов ҳеч қачон ўз гапидан
қайтмас, ўзини ҳақ деб билган жойда ҳеч кимни аямас
эди.

Ҳайдаржон Миробидовга шогирд бўлиб тушган-
даёқ тоғаси ундан аллақандай «совуб» кетган, Ҳайдар
ҳам ўшандан бери бу хонадонга кўп келавермас, у
ҳам Нормурад отани кўп хушлайвермас эди. Бу
«совуқчилик» Отақўзини кўп қийнар, у бир-икки мар-
та ўғли билан тоғасини яраштирмоқчи ҳам бўлган,
лекин бу уринишлари зое кетган эди. Нормурад ота
Ҳайдарни енгилтак деб хушламаса, Ҳайдар уни за-
мондан орқада қолган, қолоқ бир олим деб ҳисоблар
эди. Шундай бўлса ҳам Отақўзи ўғли билан тоғаси
ўртасидаги бу гина-кудурат кўпга чўзилмас деб умид
қилар, ҳар қалай, тоғаси бунчаликка бормас деб
ўйларди...

Отақўзи бирдан қайнаб-тошди-ю, совуб қолган бир
пиёла чойни бир кўтаришда бўшатди.

— Тоғамга ҳайронман! Ахир, наҳот ўша... Мироби-
довни деб ўз жиянининг оёғига болта урса?

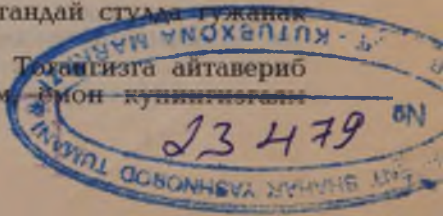
Кампирнинг пиёла тутган қоқ суяк қўллари титраб
кетди.

— Мен ҳам тоғангизга шуни айтдим. Биласиз-ку
тоғангизни...

— Биламан! — Отақўзи шахт билан ўрнидан тур-
ди. — Ҳайронман! Бунақада... билмадим энди, қарин-
дош-уруғчиликни йиғиштириб қўя қоламиз шекилли?..

Аянинг дока рўмол ўралган боши пастроқ эгилди, у
худди Отақўзидан қўрқиб кетгандай стулда тўжанак
бўлиб ўтирарди.

— Нима қилай, Қўзижон? Тоғангизга айтавериб
чарчадим: яхши кунингизгаям...

яраётган шу битта жигарингиз, дедим. Униям ранжи-тиб, қариган чоғингизда яккамохов бўп қолмоқчиси-сиз, дедим... Нима қилай, ўргилиб кетай сиздан? — Кампир тўсатдан озгин елкалари титраб, пиқ-пиқ йиглаб юборди...

Отақўзи шошиб қолди.

— Худо ҳақи, сиздан гина қилаётганим йўқ, аяжон. Бироқ мен ҳам нима қилай, ахир? Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши, дегандек, доим дилозорлик қилаверганларидан кейин... ҳар қанақа одам ҳам дод деб юборар экан, аяжон! — Отақўзи кампирнинг ёнига ўтириб, унинг нимжон елкасини силади. Аянинг кўз ёшидан кўнгли эриб: «Тўйни айтсаммикин, йўқми?» деди ичида. У одатда тоғасига айтишга қийналадиган гапларни аяга айтар, ая чолни силаб-сийпаб, хиёл «юмшатганидан» кейин, тоғасига гап уқтиришга журъат этарди... Фазилатхон билан қарши қуда бўлаётганлари тўғрисида Отақўзи тоғаси уёқда турсин, ҳали аяга ҳам оғиз очишга юраги бетламаган, лекин бунақа гапларни сир тутиш амримаҳол, чолкампир ўзлари эшитган бўлишлари ҳам мумкин.

— Ўзингиздан қолар гап йўқ, аяжон, — деди Отақўзи, эшикка кўз қирини ташлаб. — Мен сиздан сир-асроримни яширган эмасман...

— Биламан, айланай... Майли, омон бўлишсин ишқилиб...

— Эшитдингизми?

— Ҳозир гап ётади дейсизми, Қўзижон?

— Тоғамлар... нима дедилар?

— Тоғангиз... нима ҳам дердилар? Шунчаки... кўнгилларидаги эски дард... — Кампирнинг маъюс кўзлари яна жиққа ёшга тўлди. — Биз бир нима деганда... Жабборжонимиз қайтиб келармиди? Майли, умрлари узоқ бўлсин, қўша қаришсин...

Ая бунини шундай бир дарду ҳасрат билан айтдики, Отақўзи тўйдан сўз очгани учун ўзидан ҳам хафа бўлиб кетди. У мана энди, ҳар бир сўзи, овози, гамгинигоҳидан меҳр ёғилиб турган шу миттигина кампирнинг кўнгил фарёдини эшитганидагина, бу тўй-томоша чолкампирга қанчалик оғир ботишини ҳис этди...

— Нима қилай, аяжон, — деди у беихтиёр овози титраб. — Замон ўзи шунақа экан...

Отақўзи уйдан чиққан тоғаси билан Шукуровни кўриб, бўғзига келган гапни ичига ютди.

Аброр Шукуровичнинг қўлида бир даста китоб, у ҳам, тоғаси ҳам қандайдир ҳаяжонланган, бир-бирига боягидан ҳам серилтифот, сертакаллуф эдилар.

Афтидан, улар ичкарида Сибирь дарёлари тўғрисида ҳам гаплашишган бўлишса керак, чол аввал бу улкан муаммони чуқур ўрганиш ўрнига палапартиш асарлар ёзиб, ном чиқаришга уринаётган баъзи олимларни калака қилиб гапирди, кейин яна ўзининг севикли мавзусига, далалар, боғ-роғлар, булоқ ва дарёларни пок тутиш, мева ва полиз экинларига дорини суиистеъмол қилмаслик, хуллас, табиатни эъзозлаш масаласига кўчди. Нормурод Шомуродов бу соҳага оид янги китобларни номма-ном айтар, одатдиган ҳам баттар қизишиб, ёниб гапирар, Шукуров эса, худди улуг донишманднинг сўзини тинглаётган ёш талабадек, ҳадеб бош иргарди. Шу топда у масаланинг бутун мураккаблигини тушунадиган масъул раҳбар эмас, гўё машҳур нотиқнинг оташин нутқиға мафтун бўлиб қолган ёш ўспиринни эслатарди.

«Тоғамнинг меҳрини қозонмоқчи! — деди Отақўзи ичида гижиниб. — Бу ерда табиатнинг жонкуяри бўлиб, олижаноб гаплар гапиреди, умуминсоний масалалар тўғрисида фалсафа сўқади-ю, эрта-бир кун дўппи тор келганда... бизга ўхшаганларга: «Қани, дорингни сеп!» деб буйруқ беради. Буйруқни у киши берадилар-у, калтак бизнинг бошимизда синади!»

Яхшиям ая бир лаган қовурдоқ кўтариб чиқди-ю, гап узилиб қолди. Овқатдан кейин Шукуров отадан рухсат сўраб, хайр-маъзур қилди. Нормурод Шомуродов олимлик салобати ва ёшига номуносиб бир сермулозаматлик билан уни кўчагача кузатиб чиқди, икки қўли кўксида, ҳар гапининг бирида: «Танишганимиздан бағоят хурсандман. Кеп туринг, ўз уйингиздек кўринг!» деб, қайта-қайта хайрлашди. Домла доим шундай қилар — сертавозе, сертакаллуф кишиларни жини суймайдиган одам, ўзи бировни ёқтириб қолса, унинг олдида ер бўлиб кетарди.

Отақўзи тоғасининг кетидан ҳовлига қайтиб кираркан, гапни нимадан бошлашни ўйлаб, юраги увишиб кетди.

Хайрият, тоғаси унинг ишини енгил қилиб, гапни ўзи бошлаб берди. Улар ҳовлига кириб, стол атрофига ўтиришлари билан, ота мийигида кулимсираб:

— Бу-у, — деди чўзиб. — Мева-чевани тоғдай уйиб кепсан, одамларнинг огзини мойламоқчимисан?

Отақўзи зўрма-зўраки кулган бўлди.

— Ҳамма мойлаб турганда битта биз мойлама-сак...

Домла Шомуродов жиянига ўқрайиб қаради.

— Ҳамма деб кимни айтяпсан?

— Тоғажон! — деди Отақўзи ёлвориб. — Қўйинг шу гапларни. Авваламбор, мен бу мева-чевани ўз богимдан опкелдим. Борингки, колхозники бўлган-даям, бизни хўжалиқдай миллионер хўжалик учун бир-икки қути мева-чева нима бўпти, тоғажон!

— Шундай дейсан-у, бир кун эмас, бир кун гап бўл қолмасанг деб қўрқаман. Шуни ўйласам кечалари кўзимдан уйқум қочади.

Чолнинг сўнгги сўзлари Отақўзининг кўнглидаги барча губорни тўзгитиб юборди.

— Гап-сўз бўлсам тушунишар, ахир! Ўзим учун қиялпганим йўқ-ку бу ишларни! Сиз ҳозир менинг бошимдаги ташвишларни тасаввур ҳам қилолмайсиз, тоғажон! Хуллас калом... қўйинг шу гапларни. Ундан кўра... Ҳайдарнинг иши нима бўляпти? Шундан гапиринг! Олдингизга кепти-ку у бечора!

— Ҳа, келди... кўриб чиқдим ишини... — Домла худди эски чарм билан қоплангандай гадир-будир ялтироқ бошини силаб, чуқур хўрсинди. — Қўй, чирогим, мени шу ишга аралаштирма!

Отақўзи юрагининг тагидан дафъатан вулқондай қайнаб келган газабни зўр-базўр тўхтатиб қолди. Зум ўтмай бу газаб, тоғасига қарши дилида жўш урган бу исён қандайдир аламли бир туйғу билан алмашди-ю, узоқ мум тишлаб қолди. У чолнинг нега бундай қилаётганини яхши биларди — ҳаммасига унинг эски рақиби профессор Миробидов сабабчи! Ё тавба! Туғишган тоға бўлса-ю, эски рақибига панд бериш учун ўз жигарининг фарзандини ҳам аямаса!.. Инсофу адолат қани? Тоғасининг шу одати сабаб, ўгли Ҳайдар ҳам, қизи Тоҳира ҳам бу хонадондан безиб кетишди. Бир йилда бир марта ё келишади, ё келишмайди! Отақўзи бўлса... яхши бўлсин, ёмон бўлсин, туғишган тоғам-ку, бефарзанд, кўнгли нозик одам-ку, деб чолнинг қилиқлари жонидан ўтиб кетган чоғларида ҳам шаҳарга келса кирмай кетмайди! Чол-кампир қишлоққа боришса бошига кўтаради, уйининг тўрини шуларга бўшатиб беради. Бу одам бўлса... Отақўзи бир нима деса нуқул принципдан келади! Аммо... ташак-

кур! Отақұзи бунақа ҳақгўйликни тушунмайди ва тушунишни ҳам истамайди.

Бу ўйлар Отақўзининг хаёлида қуюндай чарх урди-ю:

— Шунақами? — деди ҳансираб. — Бу ишга бош қушмайсизми ҳали?

Домла қандайдир ҳоргин қўл силтади:

— Майли, мени тинч қўй, жиян...

— Бу ҳам принципиалликка кирадими?

Нормурод Шомуродов ялт этиб қаради. Унинг чехрасидаги бояги ранжиш ифодаси оҳиста сўниб, киртайган кўзлари бирдан чақчайиб кетди.

— Ҳа, принципиалликка киради!..

— Принципиаллик! — деди Отақўзи бўғилиб. — Сиз учун... бу сохта принцип турганда... қариндош-уруғ, ёр-дўст, ҳеч ким керак эмас сизга!

Домла Шомуродовнинг туксиз ялтироқ боши жи-гарранг тус олди, ялпоқ юзида қўнқайиб турган катта бурнининг учи газаб билан юқори кўтарилди.

— Нега энди мен... қариган чоғимда... сенинг ўглингни деб ўз виждоним... виждонимга қарши иш тутар эканман?

Отақўзи қўллариini столга тираб, бутун гавдаси билан олдинга энгашди:

— Сиз... нима деяпсиз ўзи? Сизнинг виждонингиз қийналадиган нима иш қилди менинг ўғлим? Ё одамхўрликни тарғиб қиляптими у ўз диссертациясида?

Домла Шомуродов кўзини юмиб, яна қаттиқ уф тортди.

— Майли энди... тушунмаганингдан кейин...

— Тушунмас эмиш! Ҳамма балога тушуниб турибман мен! Ҳаммасини билиб турибман мен! Исонинг аламини Мусодан олиб... ўша эски рақибингиз Воҳид Миробидовни деб қиляпсиз бу ишларни!

Отақўзининг гапи домланинг усиз ҳам безиллаб турган ярасига туз сепгандай бўлди-ю:

— Нодон! — деди қандайдир аламли товущда. — Нодон...

— Майли! Сизга қолса ҳамма нодон, ёлғиз сиз доно бу дунёда! Лекин... — Отақўзи стулларни шарақ-шуруқ суриб, ўрнидан турди, тураркан, ошхонадан чиққан аяни кўрди. Уларнинг даҳанаки жангини эшитган ая эшиқда ранги ўчиб, бошини сарак-сарак қилиб турарди. — Лекин! — деди Отақўзи овози дўриллаб. — Бунақа бўлса... бир-биримизни қадрлаш ўрнига оёқдан

оладиган бўлсак, унда тоға-жиянликни ҳам йигиштириб қўя қолайлик!

Домла бирдан титроқ босиб столга мушт урди.

— Ким оёғидан оляпти ўглингни, аҳмоқ?

— Қуллуқ! — деди Отақўзи отанинг гапига қулоқ солмай. — Бунақа экан, борди-келдини ҳам йигиштириб қўя қолайлик! Ўлик-тирикда, тўю азамиздаям қорамизни кўрсатмай қўя қолайлик!

Отақўзи шундай деди-да, олмага осиб қўйган костюмини олиб олиб, дарвоза томон йўналди. У дарвозага яқинлашиб қолганда орқадан аянинг:

— Қўзижон! Аянг ўргилсин, Қўзижон! — деган нидосини эшитди, аммо тўхтамади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади, ён эшикни бир тепиб очди-да, шитоб билан кўчага чиқиб кетди.

ИККИНЧИ БОБ

1

Эшик тарақлаб ёпилиши билан Нормурод ота ялт этиб кампирга қаради. Гулсара ая зинага ўтириб қолган, унинг сурма тортилган кўзлари бедаво касалга чалинган одамларнинг кўзларида бўладиган аламли бир изтироб билан мўлтираб турар, ўзиям алақандай букчайиб, бир ҳовучгина бўлиб қолганди.

Домла кўзини унинг аянчли нигоҳидан олиб қочди, оғир қўзғалиб, ўрнидан турди, тураркан, аянинг:

— Тагин нима қилиб қўйдингиз, домлажон? — деган зорли хитобини эшитиб, улкан бошини осилтирганича бир зум тўхтаб қолди.

— Ҳолимиздан хабар олиб турган биттаю битта сдам... умридан барака топгур шу Қўзижон эди. Энди ундан ҳам айрилиб, бу савил ҳовлида... бойўтглидек ёлғиз қолмоқчимисиз, домлажон?..

Нормурод ота уришқоқ қўчқордай ўжар бошини эгиб, ҳамон хўмрайиб турар, у аяга қарашдан, унинг дардли нигоҳи билан туқнашишдан қўрқарди.

— Майли, азизим! — деди у ниҳоят. — Ақлинг етмаган ишга аралашма! Илтимос...

— Ҳалиям ақлим етади деяпганим йўқ. Шунчаки... Сиз ҳамма нарсага ақлингиз етганда нима бўлдингиз? Принципал бўламан деб... — ая ўпкаси тўлиб, «қулт» этиб ютинди. — Принципал бўламан деб, ҳаммадан айрилиб, бир уйда бир ўзимиз сўппайиб қолдик-ку, домлажон?

— Бўлди! Бас! — Домла гурзидек мушти билан столни гурсиллатиб урди. Кенг юзига қон тепиб, кўзлари ваҳимали чақчайиб кетди: кампир унинг энг позик туйғуларига ниш урганди. — Гапирма дегандим сенга бу гапларни! Падарига лаънат унақа... тўғри гапга тескари бўладиган тутишганларни! Ё ўғлиям, ўзиям қингир йулга кираётганини кўриб туриб, кўзимни чирт юмиб ўтираверайми? Эртами-кеч бир гап бўлса нима деган одам бўламан, тентак?

Кампирдан садо чиқмади. У бир нарсадан қурқиб кетган болачадай, иягини тиззасига қўйиб, зинада бир сиқимгина бўлиб ўтирарди.

Домла Шомуродов ҳансираб нафас олди-да, ерни ўшириб юборгудек тап-тап босиб, айвонга чиқди, эшикни юлқиб очди, лекин шу пайт орқадан яна уша юракни тимдаловчи зорли нидо келди:

— Ҳамма тентак, ҳамма эгри, ёлғиз сиз тўғри! Бунақада ҳали... ўлсак ўлигимизни кўмадиган одам топилмас!..

Даҳлизга кирган домла яна шитоб билан ўтирилиб қаради, кўзлари яна боягидай ола-кула бўлиб:

— Қўрқма! — деди. — Сен ўлсанг мен ўзим кўмаман! Мен ўлсам — майли! Ўша... худбин қариндош-уруғларимсиз ўлигим кўчада қолса... қола қолсин!

Домла эшикни қарсиллатиб ёпди-да, боши айлангандай бўлиб, деворга суянди. Унинг кўз олдида зинада йиглаб ўтирган увоққина ая турар, у ҳозир жуда катта шафқатсизлик қилганини тушунар, бир ўйида чиқиб кечирим сўрагиси, кампирнинг озгин елкаларини силаб овутгиси келар, лекин бунга нимадир моне-лик қиларди...

Нормурод Шомуродов эшикни секин очиб, кутубхонага кирди, гўё биров кўриб қолишидан қўрққандай оёқ учида юриб, деразага яқинлашди.

Гулсара ая ҳамон зинада гужанак бўлиб ўтирар, бошидаги оҳори тўкилмаган оппоқ дока рўмоли бир томонга огиб, кулранг сийрак сочларининг фарқи очи-либ қолган, нимжон, қоқсуяк елкалари ҳамон оҳиста титрар, афтидан, ҳамон ўпкасини босолмай йиғлар эди...

Домла аъзойи бадани бушашиб, узини креслога ташлади... У биларди — кампирнинг дарди ҳеч қачон ошкора айтилмайдиган, бироқ қалбида сўнмас бир дард бўлиб қолган ёлғиз ўғиллари Жабборга бориб тақаларди! Агар Жаббор ҳаёт бўлганда, агар у урушда

ўлиб кетмаганда, кампир ҳозир шу аҳволда ўтирарми-ди, унинг ўзи, кимсан Нормурод Шомуродовнинг ўзи ҳам бу кўйга тушармиди?.. Ҳар сафар кўнгли бир нарсадан озор чекса дарров ҳаёлига келадиган бу фикр заҳарли тикан бўлиб, яна кўксига санчилди-ю, ота лабларида нордон томчи ҳис этиб, шоша-пиша чўнтагидан рўмолча олди.

Ҳа, чол-кампир қариб қолишди чоғи, бу ўй, «ўглимиз ҳаёт бўлганда шу аҳволга тушармидик, ўрдадай бу ҳовлида мунгайиб ўтирармидик», деган бу армонли ўй сўнгги йилларда тез-тез эсларига тушадиган, ҳар тушганда юракларини тилка-пора қилиб кетадиган бўлди... Ким билсин, Жаббор ҳаёт бўлганда балки бугун жияни Отақўзи ҳам бунчаликка бормасмиди! Жаббор ҳаёт бўлганда...

У бугун ҳам тирик бўлиши мумкин эди. Жудаям мумкин эди! Ахир, Жаббор энг биринчилардан бўлмаса ҳам, ҳар қалай, ўзбеклардан чиққан илк қаҳрамонлардан эди, отпусмага келганди! Ушанда, Жаббор қаҳрамон бўлиб, отпусмага келганда, уни кутиб олгани Тошкент вокзалига нафақат оддий кишилар, ҳукумат раҳбарларигача тўпланишган, беҳисоб мактаб ўқувчилари эса беҳисоб гулдасталар кўтариб чиқишган эди...

Жаббор, елкасида заррин погонлар, кўксига олтин юлдуз, сочлари тўзгиган, қорамтир мардонавор юзида тортинчоқ табассум, вагондан тушиб келганида, бирдан оркестр янграб, «ура!» садолари осмони-фалакни титратган эди!..

Тантананинг зўридан Жаббор гулдаста тутган қизлар, барабан чалган ўқувчи болалар, гувиллаган оломон қуршовида қолиб кетиб, чол-кампир уни ярим соатлардан кейингина аранг қучишга муяссар бўлишганди!

Қаҳрамон фарзандини чексиз қувонч билан кутиб олган пойтахт бу олқишларни яна давом эттирмоқчи эди, бироқ Жаббор бу шодиёналар, мактаблар, ўқувчилар саройларидаги учрашувлар, заводлардаги митинглар — ҳаммасини орқага суриб, эртасигаёқ қишлоққа, уруш арафасида топишган қизи... Фазилатхонни кўргани жунаб кетди. Икки кундан кейин эса... Тошкентга мудҳиш хабар етиб келди: «Жаббор севгилисини йўлдан урган Жамол Бўрибоев деган одамни тўппонча билан отибди! Бахтига отган ўқи тегмай қолиб, Жамол Бўрибоев ўзини деразадан ташлаб қочибди! Шундан кейин Жаббор ҳатто Тошкентга

қилтишга ҳам кўнгли бўлмай, қишлоқдан тўғри фронтга жўнаб кетибди!» Ўғилларининг дийдорига тўймаган ота-она эса уни худди тушларида кўргандай бўлиб, дод деганларича қолаверишди...

Домла ўглининг кўнглини ром қилган бу қизни яхши билмаса ҳам, унинг онаси Ойнисани яхши таппирди. Ҳуснда тенгсиз бу жувон бир маҳаллар Қудратхўжа деган дукондор бойнинг кенжа хотини бўлган, эри қулоқ қилингандан кейин камбағалнинг қизи деб, домла уни фаоллар қаторига тортган эди. Бироқ Ойниса тўғри йўлдан юрмасдан, эгри кучаларга кириб, охири огир фожиага учраган эди. Буни яхши билган домла ўглининг тилагига унча рўйхушлик бермаган эди. Лекин ёшлар кексалар тажрибасини ҳисобга олишмас экан. Жаббор отасининг тилига кирмади, кирмади-ю, ўз жонига жабр қилди... Рост, қизни йўлдан урган Жамол Бўрибоев ҳам жазосиз қолмади. Аммо ҳаёт шафқатсиз экан!.. Жаббор, ҳақиқат учун, Ватан учун жонини аямаган софдил Жаббор сал ўтмай жангда мардона ҳалок бўлди, урушда қон кечиб юрган бир азаматнинг қайлигини йўлдан урган бу нобакор эса, урушдан кейин кўкси орден-медалларга тўлиб, эсон-омон қайтиб келди!..

Йўқ, домла Шомуродов ҳеч кимга ўлим тиламайди. Ким билсин, балки у чиндан ҳам ўз қилмишидан пуншаймон бўлгандир, балки урушда чиндан ҳам катта жасорат кўрсатиб, ўз гуноҳларини ювгандир, турмушда нималар бўлмайди? Лекин ҳаётнинг яна бир ўйинини қарангки, бундан беш-олти йил муқаддам ўгли Жабборнинг умрига зомин бўлган бу одам келиб-келиб домла ишлайдиган соҳага министр муовини бўлиб келди.

У маҳалда ота институтда чўлларни ўзлаштириш муаммоларига боғлиқ энг йирик бўлимлардан бирини бошқарар эди. Иш ва турмуш сабаб улар бир неча марта қаттиқ тўқнашишди. Нормурод Шомуродов бу ошпоқ, хушсурат одамдан қаттиқ ранжиб, даргазаб бўлган пайтлари, ҳатто баъзи принципиал масалаларда энг юқори идораларгача чиққан мавридлари ҳам бўлди. Йхшиям, сал ўтмай Жамол Бўрибоев бир нимадан пандиб, бошқа соҳага ўтиб кетди, акс ҳолда Нормурод Шомуродов ўзи институтни тарк этиш фикрига ҳам борган эди. Бу тентак жияни бўлса, «ўтган ишга саловат, ҳамма билан муросаи-мадора қилиб кетаверинг!» демоқчи бўлади. Аммо у... йўқ: Нормурод Шомуродов бундай

қилолмайди! Жамол Бўрибоев билан, унинг фан соҳасидаги айна нусхаси булмиш Воҳид Миробидовлар билан ҳеч қачон муроса қилган эмас ва қилмайди ҳам! Жиянининг гапи тўтри бўлса тўтридир, бироқ у Воҳид Миробидовни ўйлаганида, оғзи тўла тилла тишларини доим ярқиратиб, доим кулиб турадиган бу хушчақчақ, хушсурат, бахтиёр одамни ўйлаганида, урушдан олдин газетада босилиб чиққан бир мақола, тўтрироғи, бу мақоланинг йирик ҳарфлар билан терилган сарлавҳаси «лоп» этиб кўз олдига келади. Республика газетасида эълон қилинган бу мақола «Душманликми ёхуд нодонлик?!» деб аталарди.

Мана, бу воқеага ўттиз йилдан ошиб кетди. Аммо Нормурод Шомуродов бир зум кўзини юмса, нигоҳи олдида чўгдай ёнган ўша ҳарфлар, ўша машъум сарлавҳа пайдо бўлади.

Мақолада гап Мирзачул ҳақида борар, тўтрироғи, Мирзачўлни ўзлаштириш керакми, йўқми, деган фикр илгари сурилиб, унга қатъиян рад жавоби бериларди. Мирзачўлни ўзлаштириш мумкин деб ҳисоблаган Сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи Нормурод Шомуродов эса илмий нодонлик ва ҳатто душманликда айбланарди. Энг даҳшатлиси — мақоланинг тагида... шу бошқарманинг бош инженери, Сув хўжалиги институтининг сиртдан ўқийдиган аспиранти... Воҳид Миробидовнинг имзоси турарди!

Ҳамон ёдида. Урушдан аввалги мураккаб йиллар. Ўша куни ишга борганида Нормурод ҳали мақолани ўқимаган, ҳеч нарсадан хабари йўқ эди. Кечаси билан раҳбарга доклад тайёрлаган Нормурод ишга сал кечикиб борди, борди-ю, галати бир аҳволта тушиб қолди: идорада унга дуч келган ва одатда қуюқ саломлашадиган одамлар уни кўришлари билан, худди азройилни кўргандек, ўзларини тўтри келган эшикка уришар, баъзилар совуққина, бош эгиб қуя қолишар, баъзилар галати ишшайиб қуйишарди! Нормуродга қарашли бошқарма ходимлари эса.. уни ваҳимали бир сукут билан кутиб олишди.

Нормурод Шомуродов аллақандай шубҳадан юраги зирқираб, ўз кабинетига кирди. Деразаларига огир дарпардалар тутилган катта кабинетнинг туридаги кўк мовут ёпилган стол устида... ички саҳифалари очиқ бир газета ётарди. Нормурод қўлидаги шапкасини столга ташлаб, жойига утираркан, газетанинг қарийб бир бетини эгаллаган ўша мақолага, тўтрироғи, унинг мудҳиш сарлавҳасига кузи тушди: «Душманликми

«худо нодонлик?!» Кўзи тушди-ю, беихтиёр юраги «шннг» этди.

У салкам бир бет мақоланинг мазмунини бир зумда, бир қарашдаёқ илғаб олди: «Ҳа, албатта, асрлар давомида қақраб ётган бу шўрхок даштга сув чиқариб, уни ўзлаштириш ҳақида айтилаётган гаплар, изилаётган китоблар — гап унинг, Нормурод Шомуродовнинг китоби ҳақида борарди! — иқтисодий жиҳатдан тамоман асосланмаган сафсатадир! Бу фикрни ё иқтисод фанидан тамом беҳабар бир нодон, ёхуд... мамлакатимиз экономикасига зарба бериш ниятидаги синфий душманларгина илгари суриши мумкин! Исбот? Мирзачўлни ўзлаштириб бўлмаслик масаласи бу — исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир! Шўр босган бу гиёҳсиз чўли биёбоннинг асрлар давомида инсон томонидан четлаб келинишининг ўзи Мирзачўлни ўзлаштириб бўлмасликни таъкидловчи энг катта ҳаётий далилдир. Бошқарма бошлиғи Нормурод Шомуродовнинг бу масалада Мирзачўлга сув чиқаришга уринган чор-мустамлакачи ер эгаларининг тажрибасига суянмоқчи бўлгани ва... унинг фикри нопок эканини кўрсатувчи яна бир ёрқин мисолдир, холос».

Нормурод бу гапларни ҳаммадан кутса ҳам ўзидан анча ёш, кулганда оғзи тўла тилла тишлари ярқираб кетадиган... йўқ, у маҳалда Воҳид Миробидовнинг оғзида тилла тишлари йўқ эди. У маҳалда тилла тиш тугул тилла соат тақишни ўзи катта гуноҳ ҳисобланарди.

Уша кундан бошлаб, газетада Воҳид Миробидовнинг мақоласи эълон қилинган кундан бошлаб, Нормурод Шомуродовнинг ҳаёти алғов-далгов бўлиб кетди. Мақолага бағишланган узлуксиз мажлис ва муҳокамалар ахийри унинг ишдан четлатилиши билан тугади. Нормурод бошда ўз фикрини, Мирзачўлга сув чиқариб, уни ўзлаштириш мумкин, деган фикрни ёқлашга уриниб кўрди, лекин сал ўтмасданоқ бу уринишлар бефойда эканини тушунди.

Бир ой ўтди. Ишдан ҳайдалган Нормурод аяни қишлоққа жўнатиб, уйда ишда қолиш-қолмаслик масаласининг ҳал бўлишини кутиб ётарди. Бир кун кечаси тўсатдан телефон жиринглаб қолди. Бир ой жим турган телефоннинг беҳосдан жиринглаши даҳшатли бўларкан.

Китоб мутолаа қилиб ўтирган Нормурод бир сапчиб тушди-ю, қўрқа-писа телефонга қўл чўзди.

— Бу ким? Нормурод, сенмисан? Бу мен, Маҳмуджонман!

Маҳмуджон — Нормуроднинг эски қадрдони эди. У Москвада, институтда ўқирди.

— Қачон келдинг?

— Шу бугун, ҳозир! — деди Маҳмуджон. У нимагадир ҳаяжонланар, трубкадан ҳансираб нафас олаётгани эшитилиб турарди. — Ҳозир поезддан тушдим. Вокзалдан гапиряпман. Мен ҳаммасини эшитдим. Сен тугрингдаги мақолани Москвадаёқ ўқидим. Лекин сен қўрқма! Эшитяпсанми, қўрқма.

— Биламан, — деди Нормурод. — Ҳақиқат мен томонда. Бироқ...

— Тўхта! Мен умуман сен ҳақсан деяпганим йўқ. Декрет бор! Бу ҳужжатдан хабаринг борми?

— Қанақа ҳужжат?

— Мирзачўлни ўзлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинган экан. Ўн саккизинчи йили... Энг оғир йилларда бу иш учун эллик минг сўм тилла пул ажратилган экан!

Нормурод бетоқат бўлиб:

— Китобларда борми бу ҳужжат? — деб суради.

— Гап шунда-да! Илгари чиққан асарлар мажмуасига кирмаган экан. Бу ҳужжат яқинда топилди. Мен бир нусхасини кўчиртириб опкелдим! Эшитяпсанми? Бу аҳмоқона мақолани ўқигандан кейин бир нусхасини кўчиртириб опкелдим. Эшитяпсанми, дўстим?

Нормурод жавоб беришга чамаси келмай, трубкани чангаллаганича деворга суяниб қолди.

— Нормурод! Нега индамайсан, Нормурод?

— Аблаҳ! — деди Нормурод секин. — Шундай ҳужжат қўлингда бўлса-ю, вокзалда сафсата сотиб ўтирсанг! Опкелмайсанми, нодон!

Эртасига Нормурод кечаси юз марта ўқиб, кўзларига суртиб чиққан бу ҳужжатни аввал энг юқори лавозимдаги бошлиқнинг, кейин йиғилиш бўлишидан ярим соат олдин, туман раҳбарининг олдига қуйди. Бу ҳужжат уни даҳшатли чоҳ ёқасидан қайтарди!..

Отақўзи бўлса: «Ўтган ишга саловат деб, ҳамма билан мурса қилиб кетаверинг», демоқчи бўлади!

Йўқ, Нормурод Шомуродов ҳалиям бўлса Воҳид Миробидов билан даъволашмоқчи эмас! Даъволашман деса ҳам даъволашолмайди. Чунки, ажабо: бир маҳаллар Мирзачўлни ўзлаштириб бўлмайди деб наъра тортиб чиққан бу одам, кейинчалик Мирзачўлни

ўзлаштиришнинг аҳамияти тўғрисида ўнлаб мақо-
лалар ёзди, шўр ерларни ювиш муаммоларига ба-
ғишланган кандидатлик ва докторлик диссертацияла-
рини ёқлади. Майли, ёқласин! Нормурод Шомуродов-
нинг бунга гаши келяшгани йуқ. У ҳатто уша хоинли-
гини, разил мақола ёзиб, ишдан ҳайдаттирганларини
ҳам Воҳид Миробидовнинг юзига солган эмас. Фақат
бир марта, урушдан кейин, эллагинчи йилларнинг
ўрталарида ҳаётда рўй берган катта ўзгаришлардан
кейин, ушандаям бу одам Мирзачўлни ўзлаштириш
ишининг энг содиқ тарғиботчисига айланиб, оташин
нутқлари билан жонга теккан пайтларида, бир сафар
чидаб туролмади, илмий кенгаш мажлисида қизишиб
кетиб, ўша машғум мақоласини эслатди. Лекин Ми-
робидов шундаям сиртига сув юқтирмади. Ўша давр-
нинг мураккаблигини, вазиятнинг оғирлигини, бу
мақолани ёзиш тўғрисида қаердандир, кимдандир
топшириқ олганини айтиб, обидийда қилиб қутулиб
кетди. Ҳатто унинг куз ёшини кўриб, ачинганлар ҳам
бўлди... Майли! Нормурод Шомуродов қўйнига тош
солиб, ўч олиш пайида юрадиганлардан эмас. Фақат
бир нарсаса лоқайд қараб туролмайди: бу одам, доим
отзида офтоб чарақлаб, доим кулиб турадиган бу фан
доктори илмни ўз манфаати йулидаги бир восита деб
билади! Ўз мақсади олдида ҳар қанақа ҳақиқатни шу
бугун, шу сония қурбон қилишга тайёр бу одам!

Жиянлари Отақузи билан Ҳайдаржон бўлса...
Нафсиламрини айтганда, Ҳайдар ёмон йигит эмас.
Бошда, ўқишга келган пайтларида камтаргина ўспи-
рин эди. Лекин бора-бора, аввал отасидан, кейин ил-
мий раҳбари Воҳид Миробидовдан юқди шекилли,
гап-сўзлари устозининг гап-сўзларига, қилиқлари қи-
лиқларига ўхшайдиган бўлди. Ҳовлиқма раҳбарининг
маслаҳати билан ҳали кам ўрганилган, кам текширил-
ган, ниҳоятда нозик бир мавзунини танлади, бир-икки
йил ичида юмалоқ-ёстиқ қилиб, палапартиш бир нар-
са ёзди-ю, мана энди шу ишини ёқламоқчи бўляпти!

Ҳақиқатан, Ҳайдар танлаган мавзу — шўр ерларни
ювганда зовурларга йигиладиган оқова сувни қайта
ишлатиш муаммоси — ниҳоятда қалтис муаммо. Бу
сув ернинг шўрини ошириб юборишига шубҳа йуқ.
Диссертациядаги тажрибалар диаграммаси эса, бу
диаграммаларда келтирилган рақамлар эса қандайдир
ноаниқ, мавҳум. Нормурод Шомуродов бу диаграмма-
лар билан танишиб чиқди-ю, Ҳайдарга индамай қўя
қолди. Чунки гаплашадиган бўлса ўз шубҳаларини

айтмасдан иложи йўқ. Айтадиган бўлса Ҳайдар ҳам отасига ухшаб... Ё... Отақўзи ҳақмикин? Балки адоват туйғуси уни чиндан ҳам адолатсизликка ундаётгандир? Бир маҳаллар Воҳид Миробидов қилган ёмонлик, қалбида ҳамон губор бўлиб турган ўша машғум мақола мисоли қора парда бўлиб, унинг кўзини тўсиб тургандир?

Домла бир Отақўзидан ранжиса, бир ўзидан ранжиб, хаёлан ўзи билан ўзи баҳслашиб, узоқ ўтирди, кейин бу ўйлардан мияси говлаб, ўрнидан турди-да, бир-бир босиб деразага яқинлашди. Кампир ишком тагида дастурхон йиғиштирмоқда эди. Лекин унинг стол атрофида куймаланиб юришида, ҳорғин ҳаракатларида, бутун вужудида шундай бир гам, шундай унсиз бир дард бор эдики, домланинг эсига яна ўгли тўғрисидаги бояги аламли ўй тушиб, аъзойи бадани зирқираб кетди...

УЧИНЧИ БОБ

1

Одатда олим ё ижод кишиси бирорта йирик ишни ниҳоясига етказганда руҳида катта бир енгиллик сезади. Асар тугаган. Жамоатчилик муҳокамасига топширилган. Гарчи ҳозирча қилинган ишнинг тақдири нонаниқ бўлса ҳам, йиллар давомида елкадан босиб турган юк улоқтириб ташланган. Киши ўзини қушдай енгил сезади, олам кенг, ёруғ, келажак бегубор бўлиб кўринади...

Ҳайдар шу кечаю кундузда ана шундай нашъали дамларни бошидан кечирмоқда эди. Уни салкам уч йил қийнаган ва, очигини айтганда, бошдаёқ кўнглига унча ўтирмаган, лекин дадасининг: «Темирни қизигида бос, дейдилар, мавриди кепти, фойдаланиб қол, ўғлим!» деган гапи билан бошланган огир иш, мана, ниҳоят интиҳосига етди. Бундан бир ой муқаддам ишга нуқта қўйилди. Раҳбари Воҳид Миробидов билан расмий ва норасмий оппонентлар тафтишидан ўтиб, авторефератлар тегишли ташкилотларга жўнатилди-ю, Ҳайдар «уф» деб, эркин нафас олди. Узиям авторефератни тарқатиб бўлганидан кейин бир ҳафтагача бошини ёстикдан кўтаролмади. Уйқуга тўйиб, сал ўзига келгандан кейин роса ялло қилди. Бир ҳафта қишлоққа бориб дам олди, бир ҳафта ёр-дўстлари

билан тоғларга чиқиб, яйраб-ёзилиб келди. Энди фақат ёқлаш қолди. Лекин Ҳайдарнинг ёқлаш шунчаки расмий бир нарса эканига кўзи етар, диссертацияси яхши ўтишига имони комил эди.

Боя қишлоқдан дадаси келди. Дадаси нимадандир асаби бузилиб, қовоғидан қор ёғиб кириб келди-ю, угли билан кўришиб булмасданоқ Воҳид Миробидовга телефон қилди. Домла одатдагидай қип-қизил юзи монлангандай ялтиллаб, кўзлари ўйнаб кириб келган эди, дадаси уни қўлтиқлаб, ичкариги хонага олиб кириб кетди. Ҳайдар фавқулодда бирон нохуш гап чиқиб қолмадимикин, деб чучиган эди, йўқ, бир оздан кейин қайтиб чиқишди. Иккови ҳам хушнуд, бир-биринга меҳрибон, хушмуомала эдилар. Шундан кейин гап энг муҳим ва энг ёқимли масалага — диссертация ёқлаш маросими эмас, йўқ, шу маросим муносабати билан эртага бўладиган зиёфатга кўчди.

Рост, улар Ҳайдарни бу хушнуд ишдан озод қилишди, докладингни яна бир кўриб чиқ, деб ичкарига қамаб қўйишди. Лекин, биринчидан, доклад тайёр; иккинчидан, қўшни хонада қадаҳлар жаранги аскияга, аския қаҳқаҳага уланиб, ниҳоятда ёқимли бир мавзу — зиёфатга жой танлаш, кимларни таклиф қилиб, дастурхонга қанақа таомлар тортиш муаммолари муҳокама қилинаётган бир пайтда қўли ишга бормас, унинг кўзи ёзувдаю қулоғи қўшни хонадаги қаҳқаҳада эди.

Воҳид Миробидов бир гапириб, ун кулганича дастурхон камтарроқ бўлишини, ҳозир катта зиёфатлар тақлиқ этилганини, илмий кенгаш аъзолари банкетга келишга ҳақлари йўқ эканини тушунтиришга уринар, бунга дадаси:

— Уёғини каминага қўйиб берасиз, домла! — деб тигироз билдирарди. — Тўнгич фарзандим фан кандидати бўлади-ю, кимсан, республикага донги кетган миллионер колхоз раиси битта зиёфат беролмайманми? Илмий кенгаш аъзоларингиз бошқаларнинг шифатига боришмаса боришмас, аммо каминанинг шифатига келишади. Директорингиз ўзи бошлаб келади ҳаммани! Ўзингиз алёр айтасиз, домла!

— Қойил! Қойил! — Воҳид Миробидов ўрни бошига кўтариб куларди. — Миллионер раисга ярашадиган гап қилдингиз! Сиздай воҳиди замон раҳбарнинг гапини қайтариб бўладими? Ўглингизга илм беришда хизмат қилган одам, унинг зиёфатида ҳам хизмат қилсак қилимиз-да!

Ҳайдарга домланинг дадасига қилаётган бу хушомадларию хохолаб кулишлари ҳам, отасининг сал қўрс, чапаниларча гап-сўзлари ҳам, зиёфатни қайси ресторанда ўтказиш ва унга кимларни таклиф қилиш тўғрисидаги баҳс-мунозаралар ҳам — ҳаммаси хуш ёқар, бунинг ҳаммаси унинг қалбини қандайдир чексиз бир гурурга тўлдирмоқда эди. У докладни четга суриб қўйиб, қўшни хонада бўлаётган шодиёнага қулоқ солиб ўтираркан, ҳар сафар у ердаги қаҳқаҳага қўшилиб жилмайиб қўяр, ўзиям гўё шу қаҳқаҳалар қанотида парвоз қилаётганга ўхшар, чунки шу топда унинг, хусусан дадасининг қўлидан келмайдиган иш йўқлигини, дадаси ҳозир кўкка қўл чўзса қўли юлдузга етишини ҳис этар ва бу ҳис бамисоли бургут қанотидай уни гўё осмонифалакка олиб чиқиб кетмоқда эди.

Ҳақиқатан, дадасининг қўлидан келмайдиган иш йўқ.

Ҳайдар институтни тугатгандан кейин дадаси аспирантурага киритиб қўяман деди, киритиб қўйди. Энг зўр, энг бообрў олимнинг қўлида илм ўрганиб, фан кандидати бўласан деди, айтганини қилдирди. Тоҳира иккисига шаҳардан уй олиб бераман деди, олиб берди. Уйлансанг бу уй сенга қолади, керак бўлса, Тоҳирага бошқа ҳовли-жой тўғрилаб бераман деди ва бу гапнинг ҳам устидан чиқади, албатта. Фақат битта нарса, биттаю битта нарса борки, Ҳайдарнинг кўнглини хиёл хижил қилади, у ҳам бўлса... тўй масаласи, Латофат масаласи. Дадаси бир йил аввал айтиб қўйган: «Қачонгача сўққабош бўлиб, бўйнингни қисиб юрасан, диссертацияни ёқлаган кунинг эртасигаёқ тўйни бошлаб юбораман», деган. Энди унинг тўйига синглисининг тўйи уланиб, бирваракайига қўштўй бўлмоқчи.

Синглиси Тоҳира Латофатнинг акаси Қодиржон билан топишди. Қодиржон Ҳайдар билан бир институтда ўқиган, ҳозир ўз дадаси Жамол Бўрибоевнинг қўлида ишляпти.

Тоҳира дадасининг суюкли қизи. Дадаси уни ўтқазгани жой тополмас, еру кўкка ишонмас ва агар у Фазилатхон билан қарши қуда бўлишга розилик берган бўлса, буни Ҳайдар учун, тўнгич фарзандининг «тинчиб кетиши» учун қилди, холос. Чунки Латофат... бултурдан бери Латофатга бир нима бўлди. Нима бўлганини Ҳайдар ўзиям билолмай доғда, бироқ кўнгли сезади — бир нима бўлди унга!

Ҳайдар столдаги қоғозларни четга суриб, шартта

ўрнидан турди, қўлларини шимининг чўнтакларига суқиб, дераза ёнига борди.

Кўп қаватли уйлар билан қуршалган торгина чорси ҳовлида гуж-гуж бола. Шундоқ дераза ёнидаги тут шохларида иккита қизча аргимчоқ учмоқда, улар кўйлақларининг этакларини ҳилпиратиб, гоҳ учинчи қават балкониғача кўтарилар, гоҳ хуррам қийқириқ билан пастга отилар, ерда, ариқ бўйида эса ўн уч-ун тўрт яшар бир ўспирин ҳайрат тўла кўзларини қизчалардан узолмай тамшаниб турарди.

Ҳайдар бир аргимчоқда қийқиришган қизчаларга, бир ерда тамшаниб турган ўспиринга қаради, қаради-ю, тусатдан миясида «ярқ» этган олис бир эсдалик юрагини таниллатиб юборди.

Бу воқеа бундан беш-олти йил муқаддам рўй берганди. Ёз кунларининг бирида, имтиҳон сессияси бошланиш арафасида Ҳайдар бир-икки кунга қишлоққа борганди. Биринчи кун кечаси боғларидаги кекса тут тагида болаликда бирга устган ёр-биродарлари билан давра қуриб, чакчақлашиб утирди. Кўча чангитиб, ёнгоқ ўйнаб ўсган болалик йилларини, ўспиринлик чоғларида ошиқу беқарор бўлган қизларни эслашиб утириб, инитлар тонг отганини ҳам билмай қолишипти. Ҳайдар ёр-биродарларини кузатиб қўйиб, тўшакка чўзилганида, осмон ёришиб, юлдузлар хиралашиб қолганди. У тўшакка кириб, кўзи илиндими, йўқми, билмай қолди. Чунки қандайдир шовқиндан уйғониб кетди. Уйғониши билан тут шохларининг чарс-чурс синган овози эшитилди, кейин бу овозни Тоҳиранинг ваҳимали қийқириғи босди:

— Вой, дадажон! Латофат!

Ҳайдар жонҳолатда ўрнидан сапчиб турди. Қаердадир биландда, тут шохлари орасида, Тоҳиранинг атлас кўйлағи ял-ял ёнар, пастда, унинг шундоқ тепасида эса, қўллари билан йўгон шохни ушлаб олган бир қиз оёқларини шалвиратиб осилиб турарди. Кўйлагининг таги киндигиғача кўтарилиб, оппоқ сонлариғача очилиб қолган бу қиз — Латофат эди!..

Ҳайдар қизнинг шох тирнаб қонталашган оппоқ сонларидан кўзи қамашиб:

— Сакра! — деб бақирди.

Қиз ҳуркак кўзлари билан пастга қаради, сўнг, инитни кўриб қўрқиб кетди шекилли, ўнг қўлини тут шохидан узиб, кўйлагининг этагини туширмоқчи бўлди, бўлди-ю, ўзини тутолмай Ҳайдарнинг қучоғига қулаб тушди. Уёғи нима бўлди — Ҳайдар билмай

қолди. У бутун вужуди, танасининг ҳар бир ҳужайраси билан қизнинг ёш, ҳароратли танасини, кўкрагига тиралган дуркун кўкракларини ҳис этди, унинг қандайдир киши ишониб бўлмайдиган даражада катта, ҳуркак кўзларини кўрди, кўрди-ю, нима қилаётганини ўзиям билмай, қизнинг лабларидан, кўзларидан, шохтилиб қизариб кетган нозик бўйнидан ўпа бошлади. Назарида, қиз ҳам унинг эҳтиросли бўсасига жавоб бераётгандай, у ҳам қучогида эриб кетаётгандай эди. Лекин шу пайт Тоҳиранинг «вой» деган хитоби эшитилди-да, Латофат бир силтанишда унинг қучоғидан чиқиб, ўзини боққа урди...

Ўшанда Ҳайдар кунбўйи гўё жандасидан айрилган қаландардай галати бўлиб юрди. У Латофатни илгари ҳам кўрган, ҳатто мактабда синглиси Тоҳира билан ўқийдиган кўзлари ғамгин бу қорача қизчани кўз остига ҳам олиб қўйган, лекин сўнгги бир йил ичида уни бунчалик очилиб кетади деб ўйламаган эди. Ўша куни у кўзини бир зум юмса нигоҳи олдиға қизнинг ҳуркак кўзлари, барқутдай тиниқ, қоп-қора қайрилма қошлари келар, гўё унинг хипчиндай ингичка, нозик белини қайта қучаётгандай бўларди-ю, ўзини қўярга жой тополмай қоларди.

Ўшанда эмиш! Мана ҳозир ҳам Латофатни эслаши билан, ўшанда тақдир инъом этган биринчи бўсасини эслаши билан, беш йил аввалгидай иссиқ бир туйғу нафасини бўғиб, юрагини ҳаприқтириб юборди!..

Ҳа, Латофатга бир нима бўлди. Илгари Ҳайдарни кўрганда севинчдан порлаб кетадиган жоду кўзларида энди кишини таҳқирловчи совуқ бир ифода пайдо бўлади, илгари ҳаяжондан энтикиб, гоҳ шод, гоҳ ғамгин кулимсираб турадиган қиз энди ичимдагини топ қабилида иш қилади. Учрашувларга келавермайди, келганда ҳам...

Қўшни хонадан дадасининг:

— Бас! — деган хитоби эшитилди. — Бас! Одамни қон қилиб юборди-ку, бу ҳимоя деган дардисарингиз! Шу бошогриқ ишдан қутулсин ўғлим! Бир ҳафтадан кейин тўйни бошлаб юбораман!

Ҳайдар ичида кулиб қўйди. Дадасининг хитоби унинг кўнглидаги ҳамма шубҳаларни тўзғитиб юборганди. Ҳақиқатан, дадаси саломат бўлса ҳал бўлмайдиган иш йўқ. Ҳаммасини қойиллатади дадаси!..

Унинг хаёлини Отақўзининг:

— Тоҳир! — деб қичқирган хуррам овози бўлди. — Овқат гатопми, оппоғим!

— Гатоп, дадажон! — Тоҳиранинг овози дадасининг овозидан ҳам қувноқроқ эди. Ҳайдар билар — ошхонада Тоҳира билан Қодиржон қовурдоқ қилишмоқда эди.

— Гатон бўлса, опкелинглар!

Полни гарч-гурч босган оёқ товуши эшитилиб, Ҳайдар утирган хонанинг эшиги шарақлаб очилди.

Отақўзи оёқларини кериб, қўлларини белига тираб турар, битта-яримта оқ оралаган қалин сочлари хурпайган, тахи бузилмаган чуст дўпписи гарданига сурилган, мисбаркашдай қизгиш, шиддатли юзида, ширакайф кўзларининг чақнашида, бутун қиёфасида таппа сизмаган бир куч, мамнуният, оталик гурури барқ уриб турарди.

— Бас! Йиғиштир доклад-покладингни! Эртанги жанг-жадалдан олдин пича дамингни ол! Мана, домланг айтяптилар, диплом чўнтақда деб ҳисоблайверинг, деяптилар!

Воҳид Миробидов товуқ гўшти уйилган ликопчани четта суриб, ўрнидан турди, фақат оғзи эмас, қипқизил чиройли юзи, силлиқ пешонаси, тепакал бошигача тилладан жило берилгандай ялтиллаб, хушнуд жилмайди:

— Кечирасиз, раис. Камина бугун эмас, ўглингизни шоғирдликка олгандаёқ айтганман: кандидатлик дипломи киссада деб ҳисоблайверинг, деганман. Ё вазгонми, Ҳайдарбек?

— Қойил! Аммо ўғилбола одам экансиз, домла! — Отақўзи чапаниларга хос ҳаракат билан Воҳид Миробидовнинг елкасига қоқди. — Тўғрисини айтсам, боя тоғам билан гаплашаман деб, анча кайфим бузилган эди!

Миробидов Ҳайдарга қараб кўзини қисиб қўйди.

— Майли. У киши... кекса одам, қарашлариям... нима десам экан, бир қадар эскирган.

— Қарашларидан ҳам ўргилиб кетдим!

— Майли, кўнгилни кенг қилаверинг, ука! Нормурод Шомуродович ҳаётда кўп азият чеккан одам! У киши фақирни нечундир кўп хушламайдилар, аммо лекин, ростини айтсам, менинг раҳмим келади у кишига! — Воҳид Миробидовнинг юзидаги жило чуқур тамгинлик билан алмашинди. Домла сочлари сийрак, юм-юмалоқ бошини хиёл эгиб, бир зум ўйга толди. У Отақўзининг елкасидан келар, ўзиям сал тўлиша бош-

лаган, бироқ қорин солмаган, миқти, чорпахил одам эди. Унинг эғнидаги кифтлари келтириб тикилган енгсиз ҳаворанг кўйлаги, қирралари ханжардай ўткир шими, оёғидаги ялтироқ жигарранг туфлиси, ҳатто бўйнидаги гулдор галстуги ҳам ўзига хўп ярашган, уни қандайдир ёшартириб юборган эди. — Майли, у кишидан хафа бўлманг, — такрорлади Миробидов. — Нормурод Шомуродович турмушда кўп қийналган одам...

— Мен ҳам бир нима деяпганим йўқ! — Отақўзининг шиддатли қорамтир юзи изтироб билан буришиб, жойига бориб ўтирди. — Лекин ўз туғишган тоғанг юзингда кўзинг борми демай...

— Қўйинг, дада, кераги йўқ! — Ҳайдар домласига тақлид қилиб, бошини вазмин эғди... — Хафа бўлманг шу одамдан!..

Ҳайдар ўзиям уч-тўрт кун аввал тоғасига бориб, дили огриб қайтганди. Лекин ҳозир, қандайдир қувончли-тантанали вазиятда ўртада бўлиб ўтган кўнгилсиз воқеаларни эслагиси келмас, устозининг гапларидан кейин чол чиндан ҳам жуда гариб ва аянчли кўриниб кетганди кўзига.

— Хўп! — деди Отақўзи. — Яхши кунда яхшиликдан гаплашайлик... Қайдасан, Тоҳир? Опкелмайсанми овқатингни!

— Ҳозир, дадажон! — Ошхонадан бир лаган тўғралган бодринг билан помидор кўтариб Тоҳира чиқиб келди. Калта қирқилган тимқора сочлари оппоқ бўйнини майин қоплаган, кулгичлари ўйнаб турган юмалоқ юзи худди тандирдан нон узган келинчакнинг юзидай қизариб кетган. У нимадандир жуда ҳаяжонланган, буни ўзиям сезса керак, кўзларини қаёққа яширишни билмас эди. Тоҳиранинг кетидан бир лаган қовурдоқ кўтариб, Қодиржон кириб келди. Унинг ёноқлари туртиб чиққан ва бир қарашда хунукроқ кўринган юзида голибона табассум, жилва қиларди... Буни пайқаган Отақўзи қизига бир ўкрайиб қаради-да, қовогини уйди. У эртанги маросим ва бу маросимнинг мутасаддиси бўлмиш профессор Миробидов учун устустига қадаҳ кўтаргандан кейингина хиёл чеҳраси очилди, сўнг Қодиржонни Воҳид Миробидовга таништириб, бўлажак «қўштўй» учун ҳам алёр айтди. Қодиржон ҳам бўш келмади. Учи даҳанига қараб эғилган қийғир бурнини галати қимирлатиб, ўрнидан турди. У дўсти Ҳайдар учун, қолоқ бир хўжаликни машҳур миллионер колхозга айлантирган, эски, хароба қишлоқ ўрнига бутун бошли шаҳарча бунёд этган

Отақұзи акадек етук рахбар учун, умуман, бу ажойиб, ақил меҳнаткаш ва заҳматкаш оила учун, бу оилани тобратиб турган Олияхон опадай меҳри дарё она учун қадаҳ кўтаришни таклиф қилди.

Ҳайдар бўлғуси куёви Қодиржоннинг «бало» эканини билса ҳам, унинг бунчалик ширинсуханлигидан бехабар эди. Қодиржон битта қадаҳда шунча одамни улуғлаганидан ташқари, сўз орасида ўз отаси Жамол Бурибоевни ҳам қистириб кетди... Унинг айтишича, отаси бу ажойиб оила билан яқинлашаётганидан бениҳоят мамнун эмиш... Воҳид Миробидов ўрнидан туриб кетди. Боядан бери Қодиржонни унча писанд қилмай ўтирган одам, у билан қадаҳ уриштираркан, ярим ҳазил-ярим чин:

— О, билмас эканмиз-да, раис! — деб хитоб қилди. — Буёғиям зўр денг! Эски қадрдонимиз билан қуда бўпсиз-да, огайни! Собиқ бўлсаям замминистр!

Отақұзи катта қорамтир мушти билан столни гурсиллатиб урди. У ҳам ярим ҳазил, ярим чин қилиб:

— Мен эмас, ўша собиқ замминистрингиз камина билан қуда бўлаётганидан фахрлансин! — деди. — Сиз ҳалиям бўлса Отақұзи Умар ўглининг қадрини билмас экансиз, домла!..

Воҳид Миробидов қўлларини боши узра кўтариб қарсак чалиб юборди. Тоҳира уялган бўлиб, ошхонага чиқиб кетди. Унинг кетидан Қодиржон ҳам кўзгалган эди, Отақұзи қўққисдан:

— Питирлайвермай жойингизда ўтиринг, куёв! — деди бирдан ранги ўчиб. — Бизди кечирасиз, акаси. Аммо йигит деган унақа... ялтоқланиб, қиз болани кетидан югуравермайди! Ўз иззатини билмоғи керак йигит деган! Аввал тўй қилинг! Никоҳлаб олинг қизимни! Ана ундан кейин қиласиз жилпанг-жилпанг-гу ҳиринг-ҳирингизни! Нима дейсиз, домлажон?

Воҳид Миробидов гапни ҳазилга бурмоқчи бўлиб:

— Сизга бир нима бўлдим, раис? — деб кулди. — Сиз ҳамиша ҳақсиз, аммо-лекин ёшлар...

— Мен ёшларга қарши эмасман, домла! Ўйнаб-кулишсин! Замон шуларники — биламан. Аммо, қуюшқондан чиқишмасин-да, ака. Афв этасиз, Қодирбек. Биз кексалар шунақа панду насиҳат қилиб туришни яхши кўрамиз, хафа бўлмайсиз.

— Йўқ, йўқ, нега энди хафа бўлар эканмиз, дйда? — деди Қодиржон, гўё ҳеч нарса бўлмагандай жилмайиб.

— Хўп, бу гап тамом! — Отақўзи ўзини стулнинг суянчигига ташлаб, ўглига юзланди. — Қани, сен ҳам бир нима дейсанми, йўқми?

Ҳайдар ўнгайсизланиб домласига қаради.

— Мен нима ҳам дейман?

— Тўғри. Гап билмагандан кейин нима ҳам дейсан? — деди Отақўзи энсаси қотиб. — Шу шоғирдингиздан унча хурсанд эмасман-да, домла!

— Нега энди, раис?

— Сал, бўшроқ-да, бўшроқ! — Отақўзи Воҳид Миробидовнинг шарафига яна бир қадаҳ кўтарди-да, дастурхонга фотиҳа қилди. Ҳайдар дадасининг дағалроқ қилигини текислаб юбориш ниятида домласини кузатиб қўймоқчи бўлган эди, Отақўзи:

— Сен ишингни қилавер! — деди эътирозга йўл қўймайдиган бир оҳангда. — Машина тайёр. Домлани, мана, Қодирбек обориб қўяди!

Отақўзи шундай деди-да, Воҳид Миробидов билан кўчага чиқиб кетди. Сал ўтмай у қайтиб кирди, қўллари орақасига қилиб, ўйнинг ўртасида тўхтади.

Отақўзи одатда бир нарсадан қаттиқ даргазаб бўлса шундай қилар, қўллари орақасига яшириб, оёқларини кериб туриб оларди. Дадасининг бу одатини билган Ҳайдар ҳайрон бўлиб ўрнидан турди.

— Бу бола, — деди Отақўзи салмоқлаб. — Жа... ҳаддидан ошиб кетибди. Куёвтурани айтяпман, синглинг билан жа... ошкора муомала қиладиган бўпти! Айтиб қўйсанг бўлмайдими?

Ҳайдар пешонасини ишқаб, қизариб кулди.

— Мен нима дейман? Ўзлари топишган. Қизингиз...

— Менинг қизим бўлса, сенинг синглинг! Икковиниям бундоқ... тизгинини тортиб қўйишинг керак эди. Бўрибоевни ўғли бўлса, ўзига! Агар сен... синглисини демаганингда мени унга берадиган қизим йўқ эди!..

— Биламан.

— Билсанг... ўз ишларинг нима бўляпти?..

— Ўз ишларим... — Ҳайдар елкасини қисди. — Домла айтдилар-ку, ҳаммаси жойида деб...

— Мен бу ишингни айтяпганим йўқ! — Отақўзининг қаҳрли овози тор хонани янградиб юборди. — Мен анави ишларингни айтяпман. Тўй қиламизми ахир?

Ҳайдар қўллари орақасига, зўраки кулди.

— Билмасам энди...

— Нимани биласан? — деди Отақўзи бошини

Буқадай эгиб. — Лапашанг! Қўлингдаги қушни биров-
га олдириб қўймадингми ишқилиб? Нега индамайсан?
Тугрисини айт менга!..

— Унақа нарсани сезганим йўқ...

— Сезмасанг... нега акаси бу ерда юрибди-ю, синг-
лиси йўқ! Сен эртага ҳимоя қилсанг-у, келин бўлса... У
нега келиб хизмат қилмайди?

Боя дадасининг тўй ҳақидаги гаплари Ҳайдарга
қанчалик ёққан бўлса, бу гаплари йигитлик ҳамиятига
шунчалик тегиб, секин ранги уча бошлади.

— Уям яқинда диплом ёқлади. Ўзи билан ўзи ово-
ра!..

— Ўзи билан ўзи оворами ё... бир гап ўтдимиз орала-
рингдан? — Отақўзи кўзлари ёниб, ўғлига синчковлик
билан тикилди. У илгари ўғлидан пинҳона фахрланиб
юрарди. Ҳайдар унга жуда ўхшар, келишган бўй-баста,
қорамағиз чўзинчоқ юзи, чиройли қийғир бурни — ҳам-
маси Отақўзининг ўзгинаси эди! Шундай йигитмисан-
йигит, уч-тўрт йилдирки, битта қизнинг кетида ивирсиб
юрса! Рост, бўлғуси келини жуда куҳлик. Ёшлиқдаги
офатижон Фазилатхоннинг ўзгинаси! Шунинг учун ҳам
Отақўзи бошда ўғлининг хоҳишига унча рўйхуш берма-
ган, ҳатто: «Арқоғини кўр-да, бўзини ол», деб ўғлини бу
ниятидан қайтармоқчи ҳам бўлган, бироқ Ҳайдар ўла-
ман обло шу қизни дейман, деб оёғини тираб туриб
олди. Туриб олишга олди-ю, аллақачон ишини битириб,
тинчиб кетиш ўрнига шу ақл, шу қадди-қомат билан
ҳануз кетидан судралиб юрибди!

— Шунақами? У кишиям диплом ёқладиларми? —
деди Отақўзи кесатиб. — Диплом ёқладиларми ё...

— Майли! — деди Ҳайдар. — Бир гап бўлар, дада...

— Йўқ! — Отақўзи бир ҳатлашда эшикка томон
юрган ўғлининг йўлини тўсди. — Менга бунақа латта-
чайнар гаплар кетмайди! Мен бу йил қуштўй қиламан
деб юртга овоза қилиб қўйганман! Ҳамма эшитган бу
гапни! Энди шу битта қизни кўндиrolмай эл-юрт ол-
дида мулзам бўладиган одам йўқ! Агар сен кўнди-
rolмасанг, мен ўзим...

— Нима?.. — деди Ҳайдар. Ота ўгли эмасми, у ҳам
фавқулodда титроқ босиб, кўзлари ўт чақнаб дадасига
қаради. — Энди бир қилмаганингиз шу иш қолувди!

Отақўзининг қорамтир юзидаги қаҳр тўсатдан мам-
нун табассум билан алмашинди, лабларига кулгу
югурди...

— Хуллас, ўзинг пишитасан ишни!

— Керак бўлса...

— Керак! Ана, машинани ол! Бориб гаплаш. Аммо... — Отақузи қўлини чўқмордай тугиб, боши узра кўтарди. — Гапдан қайтиш йўқ. Тўй бўлади! Эртага келиб хизмат қилсин! Шу! Тамом-вассалом!

2

Шукуров домла Шомуродовнинг уйидан галати бир ҳолатда чиқди. Домла жиддий илмий муаммоларга жиддий ёндашиш ўрнига енгил-елпи китоблар ёзиб, сохта шон-шўҳрат кетидан қувадиган «олимлар» тўғрисида гапирганда у гап қайнотаси ҳақида кетаётганини пайқаб қолганди. Бунни қандайдир ички бир туйғу билан илғаб олди-ю, кўнгли гаш бўлди, хаёлидан ҳатто: «Қачон тугаркин бу рақобат, бу бе-маъни адоват?» деган фикр ҳам ўтди. Лекин домла-нинг гап-сўзлари, Мирзачўл тўғрисидаги ҳикояси, мағрур қиёфаси...

«Йўқ! Мени унақа фисқи-фужур гапларни йигиб юрадиган одатим йўқ!»

Тўғрисини айтганди. Шукуровни қаттиқ ҳайратга солган нарса ҳам домланинг мана шу мардона ва мағрур хитоби бўлди!

Ая ҳам унинг нигоҳи олдидан кетмай қолди. Мунгли кўзлари меҳрга тўла бу нозик кампир Шукуровга марҳум бувисини эслатди. Урушнинг учинчи йили дадасидан қорахат келиб, онаси бошқа эр қилиб кетганидан кейин тўққиз-ўн яшар Аброржон бувисининг қўлида қолган, то кампир оламдан ўтиб, детдомга тушмагунича унинг тарбиясида бўлганди. Бугун, домла Шомуродовнинг уйидан чиққандан кейин, ўша болалик йиллари, сабаби тирикчилик, ёзда бувиси билан дангтада машоқ териб, қишда гўё дадаси туйқусдан кириб келадигандай, тик этган товўшга қулоқ солиб ўтказган узун тунлари, муштипар бувисининг худди аяникига ўхшаган сера-жин юзи, мўлтираган кўзлари, эртаклари, ҳатто жаҳли чиққандаги қарғишларигача ёдига тушиб, жуда галати бўлиб кетди. Фақат идорама-идора юриб, ишга шўнгиб кетгандагина бу ўйлар сал ёдидан кўтарилиб, хаёли бошқа нарсаларга алаҳсиди.

Шукуровнинг Тошкентга тушишдан бир мақсади— анчадан бери ота-онасининг уйида меҳмон бўлиб турган хотин бола-чақасини олиб кетиш, қолаверса, баъзи ташкилотларга учраб, бир-иккита долзарб масалаларни ҳал қилиш эди. Бу масалалар орасида энг муҳими — туман учун бир оз ўғит ва қурилиш мате-

риаллари ундириш эди. Бу ишлар унинг вазифасига кирмайди, албатта. Лекин, аввалги ҳовлиқма туман раҳбари имкониятларини ҳисобга олмай, ваъдани катта берган экан, энди Шукуров қайси раис билан гаплашмасин, ҳаммаси худди оч қолган полапонлардай «ўғит», «ўғит», деб оғизларини катта очишади. Ободончиликдан гапирса ҳам шу — нуқул «ёғоч-ёғоч!» деб чирқиллашади.

Шукуров биринчи галда «Қишлоқтехника» раҳбарларининг олдига кирмоқчи эди, лекин у ерга борса гўё Жамол Бурибоевга деч келадигандай, гўё бу турқи совуқ одамга (Отақўзининг ҳангомаси унда худди шундай таассурот қолдирганди!) ялиниб-ёлворишга тўғри келадигандай туюлади-ю, ишни Давлат план қўмитасидан бошлади.

Шукуров Тошкентда бир иш битириш, айниқса катта ташкилот раҳбарларининг қабулига кириш осон эмаслигини яхши биларди. Бироқ бирда «чўл» ва «чўлқувар» сўзларини писанда қилиб (Шукуров борган туманнинг бир чети азим саҳрога тақалар, у ерда янги совхозлар ташкил бўлиб, катта ишлар қилинмоқда эди!), бирда берухсат «бостириб кириб», ишни хийла жадаллаштирди. Айниқса «чўлқувар» сўзи қўл келди. Шу сўз баҳона Давлат план қўмитасида ҳам, Қишлоқ қурилиши ва Сув хўжалиги вазирлигида ҳам уни навбатсиз қабул қилишди, илтимосларини бир жойда инobatга олишиб, бир жойда инobatга олишмасам ҳам, ҳар қалай, яхши муомала қилишди.

Шукуров Қишлоқ қурилиши вазирлигидан чиққанда соат бешга яқинлашиб қолган, «Қишлоқтехника» раиси эса Давландан телефон қилганида соат еттида қабул қилишини айтганди. Шукуров бир лаҳза ўйлашиб тургач, у қайнотасиникига кетди.

Шукуров борганда қайнотасининг тепаси болохонали ҳаворанг дарвозаси олдидан янги оқ «Волга» турарди. «Отақўзи акаям кептилар-да!» — деди Шукуров ичида, деди-ю, иш билан бўлиб, хаёлидан кўтарилган нохуш ўйлар қайта ёпирилиб келди. У кўнгли гаш бўлиб машинадан тушаркан, дарвозанинг ён эшиги очилиб, аввал Отақўзининг шофёри, унинг кетидан қайнотаси Воҳид Миробидов чиқди. Шофёр шоша-пиша ўзини машинага урди, одатдагидай башанг кийинган, бошидаги сийрак сочлари силлиқ таралган Воҳид Миробидов эса, қулоч ёзиб куёвининг истиқболига юрди.

— Э-э, ўғлим Абдоржон! Шаҳримизга ташриф бу-

юрганларини эшитиб, эрталабдан бери интизор бўлиб кутамиз! Қаёқларда юрибсиз, азизим?

Воҳид Миробидов куёви билан кўришиб бўлар-бўлмас дарвозага қараб чопди.

— Маҳбуб! Бибим! Қайдасизлар? Меҳмони табар-рук келдилар! Карнай-сурнай чалинсин! Қўйлар сўйилсин!...

Эшиқда элликлардан ошганига қарамай пардоз-андозни жойига қўйган, оқ-сарикдан келган, юм-юмалоқ Назокатбиби кўринди. У пилдираб келиб, куёвининг елкасига қоқди.

— Мунча куттирмасангиз, куёвтура? Согоиниб сомон буп кетдик-ку, гиргиттон?..

— Маҳбуб қани, бибим? Маҳбуб! — қичқирди Воҳид Миробидов.

Назокатбиби битта-битта терилган қошларини ноз билан чимирди.

— Маҳбуб араз, куёвингиздан! Бир ҳафтадан бери интиқ-интизор кутса-ю...

— Танқид тўхтатилсин, бибим! Куёвни пайгамбар сийлаган дейдилар!..

Воҳид Миробидов, оғзида қуёш чарақлаб, дарвозанинг бир табақасини очди.

— Маҳбуб! Қайдасан, қизим?

Шукуров қайнона-қайнотаси кўтарган хушнуд шовқин-сурон остида кулимсираб, ҳовлига кирди.

Камида олти сотих келадиган катта ҳовлининг ўртасида фавворали ҳовуз, ҳовузнинг ўнг томонида пойдевори одам бўйи кўтарилган муҳташам уй, чап томонида ҳаворанг бўёққа бўялган улкан ёзги шийпон қад кўтарган, ҳовуз теварагидаги атиргуллар барқ уриб очилган, шийпон олдидаги ток новдалари битта-ма-битталаб териб қўйилгандай, ҳаммаёқ саранжом-саришта эди.

Шукуров ҳовлига кириши билан ўнг томондаги уйнинг эшиги очилиб, Маҳбуба кўринди.

Назокатбинининг қошларидай ингичка қошлари бири паст, бири юқори кўтарилган, четларига нафис кўкимтир бўёқ суртилган кўзлари ёқимтой гинахонлик билан сузилган Маҳбуба, худди Тошкентда эмас, курортда дам олгандай очилиб кетган эди!

— Маҳбуба! Қизим! Қани, шийпонга жой қилин-лар!.. Сиз ҳам чойга қаранг, бибим! — Воҳид Миробидов, гўё ошиқ-маъшуқлар висолига халақит бергиси келмаган одамдай, Назокатбинини қўлтиқлаб, шийпон ёнидаги ёзги ошхона томон бурилди.

Шукуров ўзини қандайдир ноқулай сезиб, хотинига яқинлашди.

— Салом, хоним!

— Кечирасиз, мен сиз билан кўришмайман! — Маҳбуба тирноқларига хина қўйилган оппоқ қўлларини орқасига яширди...

— Бир қошиқ қонимдан кечинг энди! — кулди Шукуров.

— Йўқ, кечиб бўпман!

— Нега энди?

— Чунки... бир ҳафта бўлди, ақалли бир мартаям хабар олмадингиз, хотиним қаёқларда юриптиям демдингиз!..

— Демаган бўлсам... мана энди опкетгани келдим! Тайёрмисиз?

— Эшикдан кирмасдан туриб, кетишни ўйлайсиз-а? Ҳеч қаёққа кетмайман бугун! Утиришимиз бор!

— Қанақа утириш? — Шукуров эндигина Маҳбубанинг жуда ўзгача кийиниб олганини, нафис оқ матодан нозик дид билан тикилган янги кўйлак, янги оқ туфли унинг чиройига чирой қўшиб юборганини пайқади, пайқади-ю, юрагида рашкка ўхшаш бир нарсга гимирлади. У доим шундай бўлар, Маҳбуба Тошкентга, ота-онасининг олдига тушиб кетган пайтларида ҳамиша рашки қўзирди.

— Ҳозир бирга ўқиган дугоналарим келишади. Жонон ўтириш бўлади. Ичида жа... офатижонлари бор! — Маҳбуба дадасига ўхшаб қийқириб кулди. Унинг бу ҳазилида ҳам ўзига ишонч, ҳам «сизни ҳеч кимга рашк қилмайман!» деган маъно бор эди, бу маъно негадир Шукуровнинг ҳамиятига тегди-ю, гаши келиб: «Бўпти! Бўлмаса сиз қолинг, мен болаларни олиб, ўзим кетавераман!» демоқчи эди, бироқ шу пайт шийпонда телефон жиринглади, кетма-кет қайнотасининг: «Аброржон!» — деган овози келди.

Афтидан, жонон ўтириш катта бўлса керак, шийпонда дастурхон тўкин: бир-бирига уланган столлар лаган-лаган сомсалар, тортлар, яхна гўшт, товуқ ва мева-чевага тўлиб кетган эди.

Тўрда ўтирган Воҳид Миробидов куёвига жой кўрсатиб, бир пиёла чой узатди.

— Огайним Отақўзи... Эшитишимга қараганда танишиб олибсизлар. Жуда хурсандман. Ажойиб инсон! Ўзиям туманингиздаги энг зўр раислардан-да! Сизга айтувдим-ку, биз эски қадрдонмиз деб! Эртага ўгли Ҳайдаржоннинг ҳимояси. Боя бир жойда бирга

бўлувдик. Ҳозир яна телефон қилди. «Гулистон» ресторанига таклиф қияпти. Катта одамлар йигилармиш. Бориб келамизми?

«Катта одамлар» сўзи Шукуровга ҳозиргина Қишлоқ қурилиши вазирлигида бўлиб ўтган бир гапни эслатди. Уни вазирнинг ўзи қабул қилди. Жуда яхши қабул қилди. Аммо қандай хушмуомала қилган бўлса, шундай хушмуомалалик билан ёрдам беришдан бош тортди. Унинг айтишича, туман бу йилги қурилиш материалларини ортиги билан олиб бўлган экан.

Шукуров бу гапга ишонгиси келмай ҳужжатларни суриштирган эди, қогозлар орасидан бир неча жойда Отақўзининг номи чиқди. У вилоятдан хат олиб келиб — бу хатга вилоятнинг қишлоқ хўжалиги бўйича раҳбари Бегмурод Холмуродов имзо чеккан эди! — туманга тегишли қурилиш материаллари ҳисобидан катта бир қисмини умариб кетган экан.

Шукуров ишга борган кунлари Отақўзи бошқарган «Порлоқ йўл» колхози ва колхоз марказидаги янги қишлоқни бориб кўрган эди. Бутун республикага донги кетган бу кўркам қишлоқ тўғрисида у кўп эшитганди, бироқ ўз кўзи билан кўрганлари газеталарда мақталгандан ҳам ошиб тушди-ю, Шукуров Отақўзини чин кўнгилдан табриклади.

Шу боисдан ҳам тунов кунни Оқсоқол деган кекса раис мрамар масаласида арз қилиб келганда Шукуров Отақўзининг ёнини олган, чунки кўз олдига ўша кўркам қишлоқ келганди. Отақўзи бўлса буёқда...

— Йўқ, мен ҳали «Қишлоқтехника»га боришим керак, — деди Шукуров.

— Э, унда ресторанга боринг! — қаҳ-қаҳ отиб кулди Воҳид Миробидов. — «Қишлоқтехника»нинг устунларидан бири Жамол Бўрибоев ҳам ўшатта бўлади. Баҳона билан танишиб оласиз. Жа зўр одам! Отақўзи бекорга қуда бўляпгани йўқ бу одам билан!..

— Эшитдим. Боя Отақўзи ака бу одам тўғрисида галати нарсани гапириб бердилар.

— Яъни?

— Ҳа шу... Бу одам билан ҳалиги... домла Шомуродовнинг ўгли орасида уруш йиллари қандайдир жанжал бўлиб ўтган экан. Лекин гапига яхши тушунолмадим...

— Э-э, ана у ҳангомани айтяпсизми? Йигитчиликда нималар бўлмайди дейсиз, Аброржон! — Воҳид Миробидов ёзги ошхона томонга ўгринча кўз ташлаб, галати ишшайиб қўйди. — Каминаям эшитувдим. Гўё

Отақұзининг қишлогиде ҳуснада ягона бир санам бўлганмиш. Ҳалиги сиз айтган домла Шомуродовни ўгли шу санамга ошиқу беқарор экан. Аммо ўзи фронтда. Жамол Бўрибоев бўлса ёнида. Ёш, кетворган йигит. Ёнгинасида бунақа йигит кишнаб турганида урушда юрган одамни эслайди дейсизми санам? Гапни пўскаллеси, иккиси тил топишиб қолишади. Аммо лекин фалакни гардиши билан бу ўртада бизди қадрдонди ўтлиям отпуссага кеп қолсин. Қарайдики, иш бунақа. Бошқа йигит бўлса-ку, қўлини бир силтаб қўя қоларди. Оламда нима кўп, жонон кўп. Аммо отасига тортмаган фарзанд фарзандми? Уям отасига ўхшаган бадфеъл одам бўлса керак, Жамол Бўрибоевни қидириб бориб, шартта отади-я! Яхшиям уқ тегмай қолади. Бўлмаса, билмадим, нима бўларди?

Қайнотасининг огзидан чиққан «бадфеъл» сўзи домла Шомуродовнинг бояги мағрур хитоби олдида шундай хунук эшитилдики, Шукуров беихтиёр афти буришиб, ерга қаради, ҳали-замон Маҳбубани кўрган-да сал илиган кўнгли қайта музлаб:

«Сизга нима керак шу гап? У одам нима ёмонлик қилди сизга?» — деб сурамоқчи бўлди, бироқ шу пайт ошхона томонда она-боланинг хуррам қаҳқаҳаси янгради. Бу қувноқ қаҳқаҳа Шукуровга яна домла Шомуродовнинг уйида бўлиб ўтган гапларни эслатди, чолкамбирнинг ҳазин меҳр билан йўғрилган имо-ишоралари кўз олдида қайта жонланди-ю, юраги ачишиб кетди. Уларнинг гамгин руҳияси билан ҳозиргина янграган хуррам қаҳқаҳа ўртасида, қайнотасининг мамнун кўриниши, умуман, бу серфайз, серзавқ, бахтиёр оила ўртасида қандайдир... пинҳоний адолатсизликдан далолат берувчи катта бир тафовут бор эди. Бу хонадонга хос бўлган ва илгари Шукуровга жуда ёқадиган бу бахт ва мамнуният туйғуси ҳозир нечундир, эҳтимол, домла Шомуродовдан эшитганлари таъсиридадир, таъбини хира қилмоқда, илгари кўзига яхши кўринган нарсалар энди бошқача, сохта ва носамимий кўринмоқда эди.

Воҳид Миробидов пиёлани хонтахтага қўйиб, ўрнидан тураркан, куёвига синовчан тикилди.

— Эшитишимча, бугун бизди эски қадрдон домла Шомуродовга меҳмон бўлган эмишсиз.

— Ҳа, — деди Шукуров. — Отақўзи ака билан бориб бирпас гаплашиб ўтирдик. Домла табиатни эъзозлаш муаммолари билан жуда қизиқар эканлар...

— Жа қизиқар экан денг? — пичинг қилди Воҳид

Миробидов. — Эшитишимча, у киши тоғ арчалари тугрисидаям бутун бир китоб ёзпаган эмишлар. Гуё Урта Осиё тоғларида ўсган қадимги арчалар кўпайтирилса бўлди, ҳамма дарё, ҳамма ўзанлар сувга тўлиб кетармиш. Шунда Сибирь дарёларининг сувини олиб келишга ҳам эҳтиёж қолмасмиш. Чала мулла кофир-аст, деганларидек, олим эмас, чаласавод бир одамнинг сафсаталари!

Ошкора бир заҳархандалик билан айтилган бу гапларни эшитаркан, Шукуровнинг хаёлидан: «Мирзачўл тугрисидаги ўша машғум мақолани бу киши ўзлари ёзмаганмикин?» деган фикр ўтди, ўтди-ю, уни тезроқ хаёлидан чиқаришга уриниб:

— Домланинг столида Сибирь дарёларидан келадиган бўлгуси канал лойиҳасини кўрдим, — деди.

— Шунақами?

— Лекин лойиҳа савол ва ундов аломатларига тўлиб кетибди!

— Ҳа, битта аҳмоқ савол беравериб юзта донони лол қолдирибди, деганларидек, ҳозир у кишининг кўлидан келадиган биттаю битта иш савол бериш бўл қолди! — деди Воҳид Миробидов гижиниб. — Айтмоқчи, каминани камтариннинг Сибирь дарёси муаммоларига бағишланган китобини ўқидиларми?

— Нашрдан чиқдими китобингиз?

— Чиқдими дейсиз! Газеталардаги мақтовларни кўрмабсиз-да! — Воҳид Миробидовнинг кўзларида болаларча бир шодлик чақнади. — Қани юринг, азизим, дастхат ёзиб берай сизга!

3

Воҳид Миробидовнинг камқатнов, осойишта кўчага қараган ишхонаси домла Шомуродовнинг ишхонасидан қолишмас, балки ундан ҳам кенг, ундан ҳам баҳаво, китоблари ҳам домланинг китобларидан кам эмас эди. Қайнотасининг кетидан кабинетга кирган Шукуровнинг кўзи дабдурустан рўпарадаги деворни қоплаб олган катта харитага тушди. Бу ўша, Сибирь дарёларидан Урта Осиёга келадиган бўлгуси каналнинг сурати солинган, кўк ва қизил чизиқлар билан тўлиб кетган хаританинг ўзгинаси, фақат унда на савол, на ундов ва на домланинг арабча ёзувлари бор эди. Хаританинг тепасида фил суягидан нақш қилинган чиройли дутор осиглиқ турарди. Бу дуторни кўрганда қайнотасининг уни эшиб чалишлари, ути-

ришларда газаллар ўқиб, рақсга тушиб кетишлари эсига тушди-ю, Шукуров беихтиёр кулиб қўйди.

Воҳид Миробидов турдаги қоғозга тўлиб кетган катта стол ёнига ўтиб, бир даста китоблар орасидан ўртача қалинликдаги қора жилдли китобни олди-да, тикка турганича дастхат ёзди. Шу топда Воҳид Миробидовнинг ҳар бир ҳаракатида, улкан бошини бир томонга сал эгиб, шитоб билан қалам тебратишида, бутун важоҳатида ўзига ишонч, мамнуният, чексиз бир ифтихор барқ уриб турарди.

— Мана, ўқимасангиз ҳам, варақлаб чиқишга вақт топарсиз! — Воҳид Миробидов голибона илжайганича китобни кўёвига узатиб, ўзини чуқур креслога ташлади.

Китоб «Кўҳна ўлка келажаги» деб аталар, унинг биринчи бетига хаттотларча чиройли ҳуснихат билан ушбу сўзлар битилган эди: «Қадрдон ўғлим Абборжонга! Сиз ва сизнинг фарзандларингиз, менинг севакли набираларим, ушбу камтарин асарда илгари сурилган гоёларнинг рўёбга чиққанини ўз кўзларингиз билан кўрасизлар, деган умидда, отангиз Воҳид Миробидов».

Дастхатнинг самимийлиги таъсир этдими ё китобни азалдан бамисоли бир мўъжиза деб билгани учунми, Шукуров, юраги беихтиёр шиг этиб:

— Раҳмат, дада, — деди овози титраб. — Янги ижодий парвозлар тилайман, сизга!

— Ташаккур, ўғлим, ташаккур! — Воҳид Миробидов вазмин бош иргаб, ўтирган жойида бир қўзғалиб қўйди.

— Хўш, шундай қилиб, қадрдоним сизга нима дедилар бу масалада?

Шукуров соатига ўтринча кўз ташлади: кетадиган вақти яқинлашиб қолганди.

— У киши ортиқча бир гап айтмадилар.

— Бир нима дегандир, ахир?

— Дедилар. У киши, бу масалада узил-кесил фикр айтишдан олдин уни жуда чуқур ўрганиб чиқиш керак, Сибирь дарёларини жанубга бурганда рўй бериши мумкин бўлган тебранишларни, оби-ҳаво, ер, иқлимда содир бўладиган ўзгаришларни илмий асосда синаб кўрмоқ лозим, дедилар.

— Умумий гаплар! Бу гапларни айтмоқ учун доно бўлиш шарт эмас. Хўш, яна нима дедилар?

Шукуров гап тополмай пешонасини ишқади.

— Хуллас калом, домланинг айтишича, бу ишда

шошмашошарликка йўл қўйиб бўлмайди, етти ўлачаб бир кесмоқ керак...

— Масъулиятдан қочиб юрадиган жўн олимнинг жўнгина гаплари бу! — Воҳид Миробидов креслосидан сапчиб турди, қўллари шимининг чўнтагига тиққанича, ота хўроздай кўкрак кериб, хонани бир айланиб чиқди. — Надоматлар бўлғайким, дадил ва кенг фикрлаш урнига ҳамма нарсадан ўзини опқочиб юрадиган мана шунақа майда одамлар кўпайиб кетяпти бизда! Фикрлаш қобилияти ниҳоятда тор, масалага давлат аҳамияти нуқтаи назаридан ёндашишдан қўрқадиган бундай жўн олимлар ҳаёт илгари сураётган улкан илмий муаммолардан ўзларини доим опқочганлари-опқочган, улар худди Чеховнинг гилоф бандасига ўхшаб, бир нима десам оқибати нима бўлар экан, деб титраб қақшаб турадилар-у, яна етти ўлачаб бир кесмоқ керак деб сафсата сотадилар. Ҳолбуки, ҳаёт ҳозир шундай муаммоларни илгари суряптики, унга дарҳол жавоб бермоқ керак, дарҳол ҳал қилмоқ керак! Е нотўғрими гапим?

Қизиқ. Қайнотаси Шукуровга ёқа бошлаган эди. У Воҳид Миробидовнинг ота хўроздай кўкрак кериб туришини зимдан кузатаркан, унинг ёш йигитчадай қизишиб, ёниб гапирган гапларига қулоқ соларкан, ҳали-замон қайнота тўғрисида ўйлаган нохуш ўйлари, кўнглидан ўтган шубҳалари — ҳаммаси тўзғиб кетганини ҳис қилди. Шукуров ҳозир қайнотасининг шу алфозда давом этишини, ўз фикр ва эътиқодларини янада чуқурроқ асослаб беришини истарди.

— Ҳа, айтмоқчи, домла Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буришдан аввал бу ердаги сугориш тизимларини янгилаб чиқиш керак дедилар. Умуман, у кишининг фикрича бизда ҳали ички имкониятлар жуда кўп...

— Ички имкониятлар эмиш! — деди Воҳид Миробидов, гўё рўпарасида ўз кўёви эмас, эски рақиби домла Шомуродов ўтиргандек кесатиб. — Сиз шуни билиб қўйингки, ўғлим, агар биз ҳамма булоқ, ҳамма ўзанларнинг сувини томчилаб ишлатганимизда ҳам, ҳатто Тянь-Шань тоғларининг музларини эритиб сув қилганимизда ҳам саксонинчи йилга, борингки тўқсонинчи йилга бориб ҳамма имкониятларимиз тугайди. Мавжуд сув запаслари бизга яна бир миллион, борингки, бир ярим миллион гектар ер ўзлаштириш имконини беради, тамом-вассалом! Ҳолбуки, бизда ўн миллиондан ортиқ серҳосил бўз ерлар мавжуд. Ҳолбуки, аҳоли сони мисли кўрилмаган суръатлар

билан ўсиб кетяпти. Бу деган сўз биз барча майда-чуйда шубҳа ва баҳс-мунозараларни йиғиштириб қўйиб, Сибирь дарёлари масаласига дарҳол, шу бугун киришмоғимиз лозим! Чунки, бу лойиҳага шу бугун киришиб, қурилишни шу бугун бошлаб юборганимизда ҳам Сибирь дарёлари ўн беш-йигирма йилсиз келмайди! Вақт кетяпти, вақт! Буни уйлармикинлар домлангиз!

Шукуров беихтиёр кулиб юборди.

— Мен сизга ўхшаб у киши билан мунозара қилолмасам!

Воҳид Миробидов ҳам юришдан тўхтаб, тўсатдан хахолаб кулиб юборди:

— Мен ҳам сиз билан эмас, худди эски қадрдоним билан баҳслашаётгандай жазавам тутиб кетди! Бас, бу гапга нуқта қўйдик. Демак, буёғи нима бўлди? Зиёфатга борамизми?

— Йўқ, мен боролмайман, дада.

— Бўлмаса мен ҳам бормайман. Эртанги ҳимояга ҳозирлик кўришим керак... Эски қадрдоним ҳар хил уйин кўрсатиши мумкин ҳали.

— Хуп бўлмаса...

— Шошманг, мен сизга нима демоқчи эдим-а? Ҳа, эсимга тушди. — Воҳид Миробидовнинг лабларидаги табассум сўниб, қип-қизил юмалоқ юзида гамгин бир ифода зоҳир бўлди.

— Гап бундай, ўғлим. Ақл ёшда эмас, бошда дейдилар. Ёш бўлсангиз ҳам катта бир туманга раҳнамосиз, Аброржон. Аммо... қари билганини пари билмас ҳам дейдилар. Отақўзига ўхшаган одамлар сизгаям асқотади ҳали! Ораларингдан кўнгилсиз гап ўтмадими мабодо?

— Йўқ...

— Балли! Сиз туғри сўз йигитсиз —биламан! Аммо... ёшлиқ қилиб, Отақўзига ўхшаган одамлар билан чаплашиб қолмасангиз деб кўрқаман. Отақўзи — ўз оғайним, мен уни ёмонламоқчи эмасман, аммо лекин сиз — ўз фарзандимсиз! Ёдингизда бўлсин, бу одамлар ҳар нарсага қодир. Мабодо бир гап бўлса ҳеч нарсадан тап тортмайди бу одамлар, бўтам. Шуни билиб қўйинг демоқчиман, холос!

Шукуровдан садо чиқмади. У Отақўзининг қудрати унинг ғалати феъл-атворини биринчи кўришдаёқ билган эди, нималарга қодирлигини эса бугун яна бир кўрди. Қайнотаси ҳақ: уёқда Бегмурод Холмуродов, буёқда Жамол Бўрибоевдай оғайнилари бўлган, юл-

дузни бенарвон урадиган бунақа одамлардан ҳайиқмоқ керак, албатта!..

Шукуров кўнглининг бир четида аллақандай ёқимсиз шубҳа, ваҳимага ўхшаш совуқ бир туйғу гимираб қолганини сезди-ю, стулларни шарақ-шуруқ суриб, ўрнидан турди. У қайнотасига: «Э, қўйинг, қайтага огайнингизга келган балоларга балогардон бўляпман!» демоқчи эди, бироқ Воҳид Миробидовичнинг овозидаги самимият бўғизига келган гапни ичига ютишга мажбур этди.

— Майли, дада, бир гап бўлар! — деди Шукуров.

Қайнота-куёв кабинетдан бирга чиқишди, чиқишди-ю, айвонда тўхтаб қолишди.

Катта ҳовлининг тўридаги таниш шийпонда — Воҳид Миробидов бу шийпонни фақат зиёфатлар, гўзал ўтиришлар учун қурдирган! — базми жамшид авжида, у ерга ўн чоғлик ёш жувонлар йиғилишган, енгил куй янграмоқда, хушқад, хушсурат бир жувон рақс тушмоқда, бошқалар қарсак чалишиб, қийқиришиб, чақчақлашиб ўтиришарди...

Мана, даврадаги жувон алланима деб кулди-да, четроқда қарсак чалиб турган Маҳбубани ўртага тортди. Маҳбуба бир зум ўзини олиб қочган бўлди, сўнг оққушнинг бўйнидай оппоқ, нозик қўлларини ўйнатиб, даврага тушди. Хиёл тўлиша бошлаган, лекин бўйдор бўлгани учун бу тўлалигиям ўзига ярашган, ичилган шаробданми, хурсандчиликданми, гул-гул яшнаган қизини кўрганида Воҳид Миробидовнинг дили оталик гурурига тўлиб, куёвига қараб жилмайиб қўйди-да, гуё ўзиям рақс тушадигандек, бармоқларини қарсиллатиб, бўйнини ликиллатиб қўйди. Лекин шу пайт қўлида чилдирмадай торт, ичкаридан хотини Назокатбиби чиқиб қолди. Биби бақалоқ гавдасига мос тушмаган бир чаққонлик билан орқага чекиниб эрига йўл берди.

— Тезроқ кира қолинг, қизлар кўриб қолишса уялишади.

— Хўп бўлади, хоним. Куёвингга бир нима де, кетаман деяпти-ку?

— Вой, қаёққа? Маҳбуб нима дейди?

— Унга айтиб қўясиз. Бормасам бўлмайдиган бир иш чиқиб қолди. — Шукуров гуноҳқорона кулимсираб, қайнотаси билан хайрлашди.

Воҳид Миробидов истар-истамас ишхонасига қайтди. У ҳозир ўзидан ҳам, куёвига айтган гапларидан

ҳам, ҳаммасидан мамнун, чунки бугунги суҳбат куёвида яхши таассурот қолдирганини сезарди. Эҳ, агар ҳозир шийпондаги даврада ўз тенгдошлари булганда Воҳид Миробидов қўлига дуторни олиб эшиб чалар, ўзиям ўйнаб, хонимларниям даврага тортиб, тоза қиздирарди ўтиришни! Ёр-биродарлари билан бўладиган бунақа ўтиришларда, «ейиладиган» гапларда Воҳид Миробидов ҳеч қачон машҳур олимман, профессорман деб ўтирмайди, дутор бўлса — дутор, сетор бўлса — сетор, гижжак бўлса — гижжак, нима тўгри келса шуни чалиб, газаллар уқиб, қизиқчилик қилиб, барчани хушнуд этади. Шу боисдан уни ҳамма яхши кўради, ҳамма ҳурмат қилади. Шу боисдан, мана, шукур, кексайган чоғидаям ёмон булмади. Фақат илм соҳасида эмас, ҳаётда, турмушда ҳам ёмон бўлмади. Шукур, ўгил-қизларининг ҳаммаси одам булиб, ўз йўллари топиб кетишди. Бири ота касбини қувган олим, бири инженер, кенжа қизи Маҳбуба эса мана, туман раҳбарида, ўзи врач... Ҳовли тўла невра.

Ҳа, Воҳид Миробидов ҳаётдан мамнун бўлса арзийди. «Бир бандайи муминнинг бахти шунчалик бўлар, шукур қилмоқ керак».

Боя Отақўзининг уйида ичилган бир-икки рюмка коньякнинг кучими, ё ҳовлидаги кутилмаган базми жамшид сабабми, Воҳид Миробидов қанча уринмасин, ишга қўли бормади. У катта олимларга муносиб, дид ва салобат билан безатилган кенг, баҳаво хонасида вазмин одимлаб, яна узоқ юрди. Ахийри бугун ишлай олмаслигига, юрагини чулғаб олган аллақандай сабабсиз гулу уни столга ўтқазмаслигига кўзи етди-да, тикка турган ҳолда эртага гапирадиган гапларини уртагина қисм қилиб блокнотига ёзиб қўйди. Ёзаркан, хаёлидан тўсатдан: «У киши-чи, эски қадрдоним Нормурод Шомуродов ҳазратлари-чи? Эртага ташриф буюрармиканлар, йўқми? Башарти келса-чи, келиб, тарки одат амримаҳол, деганларидек, эски одатини қилса-чи, машҳур принципиаллигини кўрсатса-чи?» деган фикр ўтди.

Воҳид Миробидов блокнотига нуқта қўйиб, қаддини ростлади.

«Майли, келсин! Гапирсин! Менга қолса қарши гапирсин! Жиянлари олдида ўзи шармандаи шармисор бўлади!»

ТҮРТИНЧИ БОБ

1

Латофат ётоқхонада йўқ эди. Бирга турадиган дугоналаридан ҳеч ким кўринмади, қўшни хоналардаги қизлар эса тузукроқ бир жавоб беришолмади.

Тарвузи қўлтигидан тушиб орқага қайтган Ҳайдар эшиқда шиг-шиг терлаб, новвот чой ичиб ўтирган қоровул хотинга мурожаат қилди-ю, балого қолди.

— Саксон олтинчи хонадаги қизни айтяпсизми? Қайси бири? Ҳалиги... жаа кетворган, ҳамма йигитлар орқасидан югурган хумор кўз нозанин эмасми? Тўхтанг, укажон. У қиз анави... лайлакка ўхшаган қилтириқ домла бор-ку, сал дудугроқ? Ўша домла келиб опкетди, машинасига солиб!

Ҳайдар гапирганига пушаймон бўлиб, чўрт бурилиб кетаркан, қоровул хотиннинг:

— Замонанинг қизларигаям ҳайронсан киши! — деганини эшитди. — Лочин деса дегудек шундай йигит туриб, қаёқдаги қаланги-қасангилар билан юришади!

Ётоқдан шитоб билан отилиб чиққан Ҳайдар қаёққа боришини билмай, бирдан қадамини секинлатди.

Қуёш ботган бўлса ҳам, теварак-атроф ҳали ёруғ. Одатда доим гавжум, сершовқин бўладиган майдон ва хиёбонларда, гулзор ўртасидаги кумушранг фаввора атрофида ҳозир одам сийрак, фақат ҳар жой-ҳар жойда, дарахт тагидаги ранг-баранг скамейкаларда шивирлашиб, пиқ-пиқ кулишиб ўтирган битта-яримта қиз-йигитлар кўзга чалинади...

Ҳайдар бир-бир босиб, ётоқхона олдидаги гулзор томон юрди. Йўқ, у Латофатни бировга рашик қилмайдди. Зотан, Латофатда кўҳлик қизларда кўп учрайдиган ва одатда «енгилтаклик» деб аталадиган хулқ-атвордан асар ҳам йўқ. Агар у сал шаддод, сал шўхроқ, сал қувноқроқ бўлса Ҳайдар қайтага севиначи эди.

Ҳайдар қишлоқ муҳитидан, ота-онасининг қаттиқ назоратидан қутулиб чиқиб, ўзларини батамом қўйиб юборган қизларни кўп кўрган. Улар баъзан худди тугон соҳилини ўпириб кетган бевош оқимга ўхшайди. Сокин турмушдан кейин улар сершовқин, сержило, серлаззат ҳаётга сувга шўнгигандай шўнгишади-ю, гоҳо ақл-ҳушларини йўқотиб қўйишади. Ҳайдар шунақа қизлардан бир-иккитасини яхши билади, улар билан топишиб, ҳатто биттасини яхши кўриб қолган

пайтлари ҳам бўлган. Ўша қиз сабаб, Латофатнинг инжиқ хулқ-атворидан бешиб, ундан юз ўтириш фикрига ҳам борган, лекин «кўнгил ўлгур» — унинг ихтиёридан устун келган.

Сўнги пайтларда, айниқса Латофатга «бир бало» бўлганини сезганидан кейин эса, кўнгли совиш ўрнига юрагидаги чўғ, кўзлари катта-катта бу маънос қизни илк бор кўрганидаёқ қалбига тушган чўғ, аксига олиб, баттар яллигланди!..

Дадаси уни умуман қиз зотидан чўчийдиган бир лапашанг деб ўйлайди. Ҳайдар эса, истаган қизни «гаҳ» деб қўлига қўндира олади, қўндириб юрибди ҳам!.. Латофатдан аччиги чиққан пайтларда тасалли қидириб, баъзан ўшаларнинг оғушига ҳам киради, аммо... тасалли тополмайди, энг эркин, энг замонавий нозанинларнинг эҳтиросли бўсасидан ёниб ётган пайтларида ҳам, Латофат эсига тушса бас, томирларида кўпирган қон бирдан сўниб, ўрнидан туриб кетади... Ким билсин, эҳтимол, бу гайритабиий бир касалдир. Эҳтимол, қизни эгиб ололмаган йигитнинг голиб гурури кўрсатаётган шунчаки ўйиндир!.. Латофат бўлса... ким билсин, балки ҳалиги қоровул хотин ҳақдир. Балки «лочиндай йигит» туриб, ўша қурумсоқ савдойини ёқтириб қолгандир! Инсон руҳини, айниқса аёл зотининг кўнглини билиш қийин-ку!..

Ёши ўттизларга бориб қолган бу фан кандидати биофакда қандайдир ҳашаротлар, ўргимчакканалар билан шугулланади, ўзиям илмига ўхшаш ипирисқи одам. Ҳайдарга ҳаммадан кўра мана шуниси — Латофатнинг келиб-келиб шу тавия хаёлпараст билан иноқлашиб қолгани алам қилади! Иноқлашишига сабаб — бу дайди-девона қурт-қумурсқалар ҳақидаги қандайдир ақл бовар қилмайдиган баландпарвоз гаплари билан Латофатнинг бошини айлантириб олди. Гўё бу ишлар, бу қурт-қумурсқаю капалак-мапалаклар оламшул аҳамиятга эга эмиш, гўё келгусида уларни буюк кашфиётлар кутяпганмиш! Энг ёмони, бу ҳақда Латофатга гапириб бўлмайди. Латофат бу дарвишнамо хаёлпараст тўғрисида айтилган қиттак гапни, ҳатто ҳазил-мutoйибани ҳам кўтаролмайди, дарҳол қовоқ-тумшуги осилиб қолади!

Ётоқхона олдидagi гулзор кимсасиз ва жимжит бўлса ҳам, олисроқдаги ёшлар кафесидан оркестр овози келар, яқинда чиққан ва дарҳол машҳур бўлиб кетган «яли-яли» куйи эшитиларди. Бу лапар, чинқирган жаз овози Ҳайдарга яқинда, Латофат диплом